

Jakob Rigler

PREGLED OSNOVNIH RAZVOJNIH ETAP V SLOVENSKEM VOKALIZMU

(Referat za mednarodni slavistični kongres v Sofiji 1965)

Na teritorialno majhnem ozemlju, kjer se danes govori slovenski jezik, je nekdanji praslovanski vokalizem doživel izredno pisan razvoj; le-ta je vzbujal zanimanje lingvistov že doslej, ko smo bili pretežno navajeni le na izolirano obravnavanje posameznih vokalov¹ in navajanje narečnih refleksov, ki zajemajo včasih zelo obsežno skalo vokalov in diftongov. Tako najdemo v slovenskem jeziku n. pr. za staroakutirani *ě* \times nezadnjem zlogu tele reflekse: dolge² *i, é, e, e, ä, a, e, ia, ie, ie, ea, ei, ei, ei, ai, aġ, oġ* (pozicijsko tudi *ě*) in kratke *e, ö*. Pri tem pa doslej v glavnem sploh ni bilo znano, v kakšnih pogojih so ti refleksi nastajali in kakšno je bilo njihovo razmerje do drugih vokalov, ki so istočasno obstajali v jeziku. Razvoj slovenskega vokalizma pa postane tem bolj zanimiv, če gledamo nanj kot na razvoj sistema, oziroma po razpadu enotnega sistema, kot na razvoj sistemov, ki se čedalje bolj drobijo na posamezne dialektične sisteme in ki v končni fazi privedejo do naravnost eksemplarične razčlenjenosti slovenskega jezika tako v pogledu tipologije vokalnih sistemov, še bolj pa v pogledu različnega izvora tipološko enakih sistemov. Pri obravnavanju systemskega razvoja slovenskega vokalizma se pokaže tudi cela vrsta možnosti za nove ali vsaj natančnejše razlage, kot so bile dosedanje. Več dosedanjih razlag, v katerih je

¹ Nastavili so le začetno slovenski vokalni sistem, in sicer Ramovš dvakrat (KZSJ, 146; SR IV, 4), toda iz nobenega ni mogoče izvajati današnjega stanja, in Sovre (Filologiska Meddelanden 1956, I, 4), čigar sistem je boljši, toda v bistvu še praslovanski z razvojem $y > i$ in $v, \bar{v} > \bar{a}$. Za posamezne govore ali manjšo skupino govorov so starejše sisteme nastavili še Isačenko (Sele, 55), ki ga je treba ob upoštevanju drugih govorov precej korigirati, Rigler (JNG, § 201) in Toporišič (Dolenjski zbornik 1961, 209 sl.).

² Ne da bi pri tem upošteval možnost ohranitve ali izgube intonacijskih opozicij.

obravnavan vsak vokal zase, namreč ni mogoče spraviti v medsebojno relacijo, če gledamo na vokalizem s stališča sistema.

V tem pregledu nameravam prvič sistemsko obravnavati razvoj celotnega slovenskega vokalizma. Glede na omejen obseg pa mi bo mogoče pokazati samo najvažnejše razvoje, ki so zdiferencirali slovenski vokalizem, in sicer izčrpeje le starejše, med mlajšimi pa predvsem bistvene razvoje, ki so v posameznih etapah okarakterizirali razvoj, ne pa vseh lokalnih možnosti razvoja niti vseh tipov vokalnih sistemov.

V končni praslovanski dobi³ je iz vokalizma, ki je v zgodnejši dobi temeljil na diferencialnem znaku prednji : zadnji, z monoftongizacijo diftongov nastal kompliciran sistem z velikim številom diferencialnih znakov, kar je rodilo težnjo k poenostavitvi. Nasprotje prednji : zadnji se je izločilo iz diferencialnih znakov vokalizma: na slovanskem severu se je preneslo na konzonante in povzročilo pri njih mehkostno korelacijo, na jugu pa se je sploh izgubilo. *y* in *ɛ* sta s tem izgubila diferencialni znak, zato sta se začela spreminjati. Ker se novi vokalni sistem organizira na podlagi labialnosti, je razumljivo, da *y* ni prešel v *u*, ampak da se je začel fonetično približevati *i*-ju, saj ga je od *u* ločil diferencialni znak, ki je postal pomembnejši. V slovenščini tudi pri *ɛ* razvoj ni šel v smeri labializacije, ampak je sovpadel z *ɔ* v prednji *ə*. Brižinski spomeniki imajo zanj *i* ali *e*, kar približno podaja njegovo kvaliteto. Ob koncu 10. stoletja je bil torej sovpad *ɔ* in *ɛ* v glavnem najbrž že dovršen, medtem ko se pri *y* to še ni povsem zgodilo, saj imamo v brižinskih spomenikih še nekaj ostankov *y*-ja. Da je šel razvoj pri kratkem *ɛ* hitreje kot pri *y*, je povsem razumljivo. V tem času, oziroma že malo prej, so tudi onemeli redukcijski vokali v šibkih pozicijah. V slovenščini so v primeri z drugimi slovanskimi jeziki šibki *ɔ*, *ɛ* onemeli razmeroma zgodaj.

V preurejenem sistemu tudi vokala *ě* in *a* nista mogla biti več v takem medsebojnem odnosu kot prej. To se je nujno moralo pokazati v razvoju *ě*. Le-ta je morda pri tem dobil najprej rahel element diftongičnosti, ki mu ga mnogi pripisujejo (*ěä*). Nekako v tem času pa nastopi

³ Prim. glede fonoloških in strukturalnih principov praslovanskega vokalizma: Van Wijk, *Slavia* XIX, 297—8; Lamprecht, *ZPFFBU* V, A 4, 19; Mareš, *Slavia* XXV, 445; Журавлев, *ВЯ* 1961, št. 4, 35 sl. itd.

v mnogih slovanskih jezikih tudi denazalizacija nazalov, pri čemer preide ϵ v širok \ddot{a} -jevski glas. Če se je jezik hotel izogniti sovpadu, se je moral eden od obeh širokih \ddot{a} -jevskih glasov zožiti. Razumljivo, da se je umaknil s svojega mesta že prej oralni \dot{e} , ki je verjetno že prej imel ožji začetni element ($\dot{e}\ddot{a}$). Lahko se je to zgodilo še pred razvojem $y > i$. Seveda tudi novi \ddot{a} iz ϵ ni mogel ostati v opoziciji z a -jem kot prednji : zadnji, ampak je doživljal različne razvoje.

Oženje \dot{e} je pojav, ki je bil s splošno slovanskega in slovenskega stališča že neštetokrat obravnavan, vendar zlasti glede slovenščine pri tem ni še prav nobene prepričljive jasnosti. Navadno navajajo, da se je \dot{e} zožil na vsem slovanskem ozemlju razen v bolgarščini in makedonščini na eni ter v poljščini, kašubščini, polabščini in delu lužiščine na drugi strani.⁴ Vendar Ramovš nastavlja v jugovzhodnem delu slovenščine diftongizacijo $\dot{e} > e\dot{i}$ iz širokega vokala. Toda Ramovševa razdelitev⁵ slovenščine in srbohrvaščine na področja s širokim (jugovzhodna slovenščina, kajkavščina, vzhodna štokavščina) in z ozkim refleksom za \dot{e} (severozahodna slovenščina, čakavščina, južnozahodna štokavščina) ne drži, kajti tako štokavščina kot kajkavščina kažeta na ozek refleks za \dot{e} . Ker je v srbohrvaščini treba izhajati iz zoženega refleksa za \dot{e} , bi bila v slovenščini, če bi vztrajali pri Ramovševi razlagi diftonga $e\dot{i}$ iz širokega refleksa in diftonga ie iz ozkega, geografska razporeditev refleksov za \dot{e} več kot čudna, saj bi bil dolensko-štajersko-panonski pas (jugovzhod) kot nekak klin vrinjen med področja z ozkim refleksom. Pri vsem tem izvajanje diftonga $e\dot{i}$ iz širokega refleksa za \dot{e} ni z ničimer utemeljeno, saj $e\dot{i}$ prav tako lahko izvajamo iz ozkega refleksa, kar nam med drugim dokazuje tudi romanska diftongizacija $\bar{e} > e\dot{i}$. Veliko važnejše kot omenjena geografska neskladnost pa je razvoj kratkega \dot{e} v slovenščini, ki pa sploh še ni bil kritično pregledan in pojasnjen, čemur je pač kriv zelo raznovrsten razvoj v različnih dialektih in zlasti dvojni razvoj kratkega \dot{e} v istih dialektih (motili so zlasti centralno slovenski tipi $sin\ddot{o} < s\ddot{e}no$: $tel\ddot{o} < t\ddot{e}lo$). Preveč dosledno in predaletč izpeljana teo-

⁴ Prim. Lehr-Splawiński, Sborník prací I. sjezdu slov. fil. v Praze 1929, 583; Furdal, Rozpad jazyka prasłow., 81, 88—89; Bernstein, Очерк сравнительной грамматики, 214 (on sicer ne suponira oženje \dot{e} , ampak prevlado \dot{e}^1 ali \dot{e}^2 , kot podobno — toda z drugačno razvrstitvijo po jezikih — tudi Nahtigal, Slov. jez.², 166). Prim. pa tudi Jakobson, Remarques, 37.

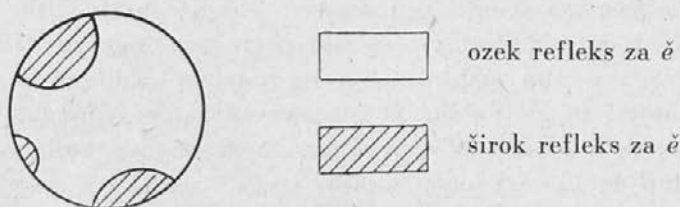
⁵ Glej Mélanges de Philologie offerts a Mikkola, Helsinki 1951, 224; HG VII, str. XX; KZSJ, 75; RSAZU II (1944), 120, o slovenščini tudi ČJKZ VI (1927), 8 sl.; KZSJ, 185 sl.; SR IV (1951), 4—7.

rija o drugačnem razvoju dolgo akcentuiranih kot kratkih vokalov ter o redukciji kratkih je povzročila, da pri obravnavanju slovenskega vokalizma ni bilo poskusov, povezati reflekse kratkih in dolgih vokalov vsaj za nekatere dobe. Predvsem se doslej v slovenščini za določitev nekdanje kvalitete in načina oženja niso skušali povezati refleksi *ě* v dolgih in kratkih zlogih. Oženje *ě* kot izoglasa, ki je zdiferencirala praslovanščino (mislim v takem smislu kot za palatalnostno korelacijo in podobne izoglose), namreč ni odvisno od kvantitetnih razmer posameznih jezikov, ampak je zajelo vsak *ě*, zato je pri rekonstrukciji prvotnega stanja nujno upoštevati reflekse *ě* v vseh možnih pozicijah. In to zlasti v slovenščini, kjer je nadaljnji bogati razvoj vokalizma prvotno stanje tako zabrisal, da so refleksi v današnjih dialektih včasih navidezno prav nasprotni.⁶

Dejstvo je, čeprav iz današnjega stanja ni razvidno kar na prvi pogled, da imajo dialekti z *eĭ* iz dolgega *ě* za kratki *ě* ozek refleks, bodisi *e*, bodisi *i* (včasih tudi *e/e*, vendar to ne dela težav pri izvajanju iz *e*), medtem ko imajo dialekti z *iĕ* iz dolgega *ě* za kratki *ě* širok refleks, ki je zdaj enak etimološkemu *e*-ju — ne pa ožji — a je bil v neki dobi še širši. Ker so dialekti z ozkim refleksom za kratki *ě* na jugovzhodu, ki meji na srbohrvaščino, je jasno, da je treba *eĭ* izvajati iz *e* in sponirati tukaj zoženje vsakega *ě*. Medtem pa predstavlja refleks *iĕ* za stalno dolgi *ě* v severozahodnih dialektih le navidezno ožino, kajti to je že posledica oženja v dolgih zlogih in je torej sekundaren slovenski pojav razvit v specialno slovensko dolgih zlogih, ki s starim oženjem v drugih slovanskih jezikih nima zveze.

Slovenščina se je torej glede zastopstva *ě* zelo zgodaj razdelila. Pri jugovzhodno slovenskem oženju *ě* gre pač za inovacijo, ki je zajela osrednji del južnoslovanskega ozemlja. Tu gre za isti pojav, ki stoji tudi nasproti bolgarskemu razvoju *ě*. Gre pa pravzaprav tudi za isti (ali enak) pojav kot v vzhodnih slovanskih jezikih ter v češčini, slovaščini in delu lužiščine. V zgodnji dobi slovanskih jezikov se široki refleks za *ě* torej ni ohranil samo na dveh ločenih področjih v okolici bolgarsčine in poljščine, ampak tudi v delu slovenščine. Shematičen prikaz tega pojava za vse slovansko ozemlje bi bil takle:

⁶ Koroščina je n. pr. imela v prvi etapi širok refleks za *ě*, a zdaj ima v enem govoru (v delu rožanščine) v stalno dolgih zlogih *i*, in štajersčina je n. pr. imela takrat ozek refleks za *ě*, a danes je v enem njenem govoru (Planina, podatki pri Logarju, Pogovori o jeziku in slovstvu 1955, 63, Jis IV, 1958/59, 134) *a*.

Ista področja na slovanskem ozemlju, ki so obdržala široko kvaliteto *ě*, so obdržala tudi nazalne vokale preko dobe, v kateri so jih denazalizirali jeziki z zoženim *ě*. Prav slovenščina nam z dolgo ohranjenimi nazali na severozahodu dokazuje, da se ta dva pojava celo mnogo bolj skladata, kot se je mislilo doslej.

Oba pojava sta vsekakor v medsebojni odvisnosti. Denazalizirani *ę* je bil širok *ǣ*-jevski glas in je v sistemih z zoženim *ě* zavzel nekako isto mesto, ki ga je v sistemih s širokim *ě*, kjer je nazal ostal, imel *ě*. Takšno stanje izkazuje vse slovansko ozemlje. Nadaljnji razvoj tega *ǣ*-jevskega glasu (iz *ě* ali *ę*) je v bistvu enak ne glede na izvor, a odvisen predvsem od konzonantskih sistemov v posameznih jezikih. Kjer so razvili palatalnostno korelacijo konzonantov, je z določenimi, po jezikih različnimi omejitvami sovpadal oziroma osciliral z *a*, kjer palatalnostne korelacije pri konzonantih ni bilo, pa je (razen ponekod za palatali kot v čakavščini) dal *e*-jevski glas.

Slovenščina je, kakor je že nekoliko znano, a težko dokazljivo, tudi glede nazalnih vokalov razdeljena na severozahod, kjer so bili nazali zelo dolgo ohranjeni, in jugovzhod, kjer so se prej denazalizirali. Vendar pa slovenščina kot celota kljub temu zavzema glede nazalov posebno mesto. Medtem ko so drugi slovanski jeziki, ki so *ę* in *q* zgodaj denazalizirali (torej jeziki z zoženim *ě*), za *q* dobili ozek vokal (*u* ali *q*, kot n. pr. dial. srbohrvaščina), pa je jugovzhodni del slovenščine (z zoženim *ě*) denazaliziral *q* v širok *q*. Vzroka za to ni lahko najti. Navadno navajajo za vzrok že prejšnjo različnost v kvaliteti nazala ali pa tudi možnost kasnejše denazalizacije.

Za samo datiranje denazalizacije v slovenščini v historičnih virih pravzaprav nimamo dovolj prepričljivih dokazov. Omenil bi zlasti deljena mnenja o nazalih v brižinskih spomenikih. Vendar mislim, da tam (če upoštevamo, v kakšne oralne vokale so se nazali razvili) že samo menjavanje med *o* in *u* kaže na nazale. Druge stvari so še manj zanesljive. S tem da se v tujkah obdrži zveza vokal + nazal + konzonant, si

ne moremo pomagati, kajti po onemitvi šibkih *v, z* se je distribucija slovenskih glasov spremenila in so take zveze postale možne (zlasti, ker so v tem času nazalni vokali imeli svojo posebno kvaliteto), razen tega ne vemo, kateri del slovenščine si je posamezno tujko izposodil. Tudi na zapise krajevnih in osebnih imen se ne moremo zanesti, kajti nazalnosti že v zgodnji dobi — od prvih zapisov imen v začetku 9. stoletja — ne označujejo dosledno. Toda tudi v stari poljščini in polabščini nazalnost dostikrat ni označena. Po drugi strani pa je pisava v krajevnih imenih lahko tradicionalna. Nekoliko več vrednosti imajo zapisi osebnih imen. Če je v njih pisano še *en* ali *on*, je — zlasti če upoštevamo slovenske politične in verske razmere — verjetno, da je bil nazal še ohranjen. In taki primeri v 12. stoletju niso izjemni.

Pri vsem tem so podatki, ki nam jih nudijo dialekti, še najbolj dragoceni. Stanje na jugovzhodu je takšno, da nikjer izrecno ne zahteva dolgo ohranjene nazalnosti. Na severozahodu pa je kljub dvomljivosti v historičnih zapisih dolgo ohranjena nazalnost izven vsakega dvoma. Najmočnejši dokaz za to trditev so za sever do danes ohranjeni nazali v podjunskem dialektu ter za zahod enak razvoj *psla. ę* in *a* ob nazalnem konzonantu v solkanskem in briškem govoru, ki je zajel tudi *a* iz novoakutiranega *o* (kar dokazuje, da so imeli nazale še po dobi vokalizacije polglasnikov) in Škrabčev⁷ sporočilo iz začetka stoletja, da se ponekod na Goriškem govori za *ę* nekoliko nazalen *a*. Razen tega je tudi vokalne kvalitete v ostalih severozahodnih govorih, ki kažejo na delno različnost že ob sami denazalizaciji, najlažje izvajati iz dolgo ohranjenih nazalov.

Končni praslovanski vokalni sistem

<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>			
<i>o</i>	<i>z</i>				
<i>e</i>		<i>o</i>	+	<i>ę</i>	<i>o</i>
<i>ä</i>	<i>a</i>			<i>ę</i>	

se je v slovenščini zaradi obravnavanih razvojev in že poznanih novih kvantitetnih razmer (skrajšanje starega akuta, premik in daljšanje cirkumfleksa, morda tudi krajšanja neakcentuiranih dolžin) spremenil v naslednja dialektična sistema (vsi navedeni vokali so lahko dolgi ali kratki):

⁷ Cv. XXVIII (1911), 1 c.

jugovzhod				severozahod			
i		u		i		u	
e̞	ə			ə			
e		o		e	o	+	o̞
	e̞	o̞		eä			e̞
		a		a			

Oba sistema sta v svojem bistvu pravzaprav praslovansko dialektična. Specifično slovenska v pogledu kvalitete je v njih samo kvaliteta nazalnega *o̞* oziroma njegovega oralnega refleksa.

Obravnavani razvoj, ki je v bistvu še praslovansko dialektičen in ki ga obenem lahko označimo s prvo etapo v razvoju slovenskega vokalizma, je posegel zelo globoko v razvoj slovenskega jezika. Miklošičeva delitev slovenščine na dialekte že temelji na tej osnovi, čeprav se on še ni zavedal vsega pomena te razdelitve. Miklošič je seveda pri svoji delitvi upošteval le reflekse dolgega *ě*, ne pa tudi kratkega *ě* in nazalov. Presenetljivo pa je, da je popolnoma pravilno priključil gorenjščino k jugovzhodni skupini, medtem ko je pozneje Ramovš imel to za veliko napako.⁸ Povsem zanesljiv (in razen morda še razvoja izglasnega *-o* tudi edini zanesljivi) dokaz, da spada gorenjščina k jugovzhodni skupini (celo v primeru, ko bi bili gorenjski monoftongi arhaizem, kar pa ni verjetno), nam nudi refleks kratkega *ě*. Meja med obema področjema gre torej po Karavankah in Julijskih Alpah, kar je tudi z geografskega stališča povsem razumljivo.

Težko je reči, ali sega zarodek za kasnejši razvoj *ũ > ü*⁹ že v dobo, ki sledi neposredno prej nastavljenemu vokalizmu, ali pa, če bi šlo morda res za fonetični substrat,¹⁰ celo še v starejše obdobje. Naj bodo vzroki, ki so privedli do tega, da se je *u* fonetično realiziral bolj spredaj, že kakršnikoli, bi vendar poudaril, da je bila glavni diferencialni znak *u*-ja v tistem obdobju labialnost, zaradi česar se je mesto artikulacije lahko pomaknilo naprej, posebno ker se je *o̞* ožil. Zdi pa se, da je neka povezanost med naprej pomaknjeno artikulacijo *u*-ja in diftongizacijo

⁸ DK, 11; HG VII. str. XXI.

⁹ Ta razvoj se je izvršil ne glede na dolžino (prim. Rigler, SR XI, 207—9).

¹⁰ Prim. Županič, Rad 222 (1920), 157; Bezljaj, SR IV, 291.

dolgih *e* in *o* v smeri *eĭ* in *ou*. Morda je vse skupaj zvezano z nenapetim izgovorom.

Še preden so se v slovenščini začeli dolgi vokali drugače razvijati kot kratki po sicer še splošnoslovensko enako preurejenih kvantitetnih razmerjih, je bil slovenski vokalizem torej že močno zdialektiziran. Od navedenih sistemov dalje pa se v razvoju vokalizma pojavi odvisnost vokalne kvalitete od kvantitete.¹¹ V bistvu ni to nič posebnega in nič specifično slovenskega, saj gre za pojav, ki je v jezikih precej običajen, a podoben pojav je nastopil tudi ob koncu praslovenske dobe. Naslednja stopnja je diftongizacija dolgih vokalov, ki je prav tako v jezikih zelo običajen pojav. Gledano s širšega splošno slovanskega vidika, je to izoglosa, ki križa izogloslo palatalnostne korelacije pri konzonantih, kajti diftongizacija dolgih vokalov je zajela — v grobem gledano — predvsem zahodni del sedanjega slovanskega območja.

V tem nadaljnjem razvoju — lahko ga označimo z drugo etapo v razvoju slovenskega vokalizma — v katerem postane dolžina omejena na akcent,¹² dobi najprej *o* glede na svojo dolžino v sistemih različne sprednje pare. Dolgi *o* postane par dolgemu *ě*¹³ in se z njim določen čas povsod, v večini dialektov pa še danes, razvija paralelno, kratki *o* pa ostane v paru z etimološkim *e*, a kratki *ě* še nadalje ostane brez para. Par *ě* : *ō* je značilen za slovenščino nasproti srbohrvaščini. Vzroke za ta pojav je treba iskati v tem, da se je *ō* zaradi dolžine ožil, pri čemer je imel prosto pot, ker v sistemu ni bilo nikakega ozkega *o*, medtem ko je dolgi etimološki *e*, ki bi bil, če bi se bil zoževal, sovpadel z *ě*, ostal širši in se nekaj časa še povsod držal kot poseben fonem. *ě* in *ō* tudi zato nista ostala v paru, ker je bila frekvenca *ě*-ja majhna, znatno manjša kot frekvenca *ě* in *ō*. Iz istih frekvenčnih razlogov nista ostala dolga *e* in *o* v paru tudi na severozahodu; tu je razlika le v tem, da sta se ožila

¹¹ Zakon odvisnosti vokalne kvalitete od kvantitete je za slovenščino postavil že Baudouin de Courtenay (obenem z določenimi pridržki) leta 1877, na kar je v zadnjem času opozoril Toporišič, *ZsPh* XXX (1962), 395 (poleg tam navedenega mesta glej še Otčety... Kazan' 1877, 80). Bolj ali manj so to upoštevali tudi nekateri drugi lingvisti (Brandt, Oblak, Nahtigal, Ljapunov in zlasti Ramovš).

¹² Le dokaj pozno se v dialektih spet pojavi neakcentuirana dolžina (glej spodaj).

¹³ Podaljšani *o* je spravljal v par z *ě* že Škrabec (Cv. XVIII, 12 b), za oznako obeh je uvedel *^* in zahteval tudi za knjižni jezik za oba paralelen proti koncu ožji izgovor (Cv. XII, 2 c, 8 b, 11 c). Ramovš ju ni več imel za par (prim. KZSJ, 206), pač pa spet Logar (JiS VI, 120).

pod dolžino tako *ě* kot *o*. Da se je *ě*, čeprav je imel širšo kvaliteto kot *e*, zožil, medtem ko se *e* ni, je vzrok pač najbrž v verjetno rahlo diftongični naravi *ě*. Kratka *e* in *o* sta ostala v paru, saj ni bilo med njima prevelike razlike v frekvenci, niti ni bilo takrat drugih vzrokov, da bi se na severozahodu kratki *o* še razširil ali na jugovzhodu zožil, da bi lahko prišel v par s kratkim *ě*.

Vokalni sistemi bi bili zdaj takšnile:

jugovzhod

dolgi vokalizem

<i>i</i>		<i>ü</i>
<i>ę</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
<i>e</i>		
	<i>ę</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

kratki vokalizem

<i>i</i>		<i>ü</i>
<i>ę</i>	<i>ə</i>	
	<i>e</i>	<i>o</i>
	<i>ę</i>	<i>o</i>
	<i>a</i>	

severozahod

dolgi vokalizem

<i>i</i>		<i>u</i>
<i>ę</i>	<i>ə</i>	<i>o</i>
<i>e</i>		
		<i>o</i>
		<i>+ ę</i>
	<i>a</i>	

kratki vokalizem

<i>i</i>		<i>u</i>
	<i>ə</i>	
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>o</i>
	<i>ę</i>	<i>+ ę</i>
	<i>a</i>	

V naslednjem obdobju se dolga ozka *ę* in *o* na jugovzhodu diftongirata v *ei* in *ou*. Časovno blizu tega pojava — morda celo pred njim — je tudi podaljšanje nezadnjih kratko akcentuiranih zlogov (podaljšanje skrajšanega starega akuta in novega akuta na kračinah) v zahodnih in centralnih dialektih.

Starejše izoglose na južnoslovanskem ozemlju imajo, kot je ugotovil Ivić,¹⁴ smer severovzhod—jugozahod oziroma severoseverovzhod—jugojugozahod. Tečejo torej pravokotno na podolžno os južnoslovanskega jezikovnega ozemlja. K njegovim izoglosam je treba dodati še izogloso zoženega *ě* in zgodnejše denazalizacije *ę*, *o*. V srbohrvaščini se večinoma

¹⁴ JF XXII (1958), 179 sl.

tudi kasnejše izoglose grupirajo v istih smereh, frontalno na smer kasnejših selitev, ki so vplivale na formiranje teh izoglos. V slovenščini pa se v tem obdobju pojavi za nadaljnjo dialektizacijo važen moment: spremeni se smer izoglos pri tedanjih pojavih, ki zavzamejo v primerjavi s starejšimi povsem drugačne areale. Vzhodni del se poveže s severnim, južni z zahodnim. Podaljšanje kratko akcentuiranih nezadnjih zlogov zajame ves zahod, centralne dialekte in južni del štajerskih dialektov, medtem ko se pri naslednjem pojavu — razvoju dolgega *a* v *a* ali *e* — pomakne izoglosa na štajerskem področju še bolj proti jugu. Smer izoglose različnega razvoja dolgega *a* poteka skoraj pravokotno na smer izoglose zoženega *ě*.

V tem času, ko se spremeni potek izoglos in ki ga lahko označimo s tretjo etapo v razvoju slovenskega vokalizma, začne vokalizem zaradi stalno se spreminjajočega poteka izoglos zelo naglo razpadati na nove dialektične sisteme. Glede na to, ali so se kratko akcentuirani nezadnji zlogi podaljšali ali ne, se novi vokalni sistemi začnejo razlikovati tudi po distribuciji in frekvenci posameznih glasov.

Ob podaljšanju kratko akcentuiranih nezadnjih zlogov v zahodnih in centralnih dialektih je po doslej obravnavanem razvoju povsem razumljivo, da so vsi podaljšani vokali, razen *o*-ja, ki je stopil v sistemu dolgega vokalizma na drugo mesto, kot ga je imel v kratkem, sovpadli z že prej dolgimi. Le pri kratkem *ě* na zahodu je to nekoliko težje razumljivo, ker je ob tem času moral biti dolgi *ě* vsaj do neke mere zožen, kajti v nasprotnem primeru bi pričakovali sovpad *ō* in podaljšanega *ō̄*. A ker je bil tudi kratki *ě* najbrž nekoliko diftongične narave, postane razumljivo, zakaj je podaljšani *ě* na tem ozemlju v razvoju še ujel stalno dolgega. Ali pa se je na jugu prej diftongiral *ē* v *eī*, kot so se podaljšali nezadnji kratko akcentuirani zlogi, in je potem podaljšani *e* (zoženi *ě*) šel isto pot diftongizacije v *eī*, ali pa se je akut prej podaljšal, ni mogoče z nobeno rečjo zanesljivo dokazati. S tem da so razen *o*-ja, ki je pred daljšanjem nezadnjih kratko akcentuiranih zlogov zavzel glede na dolžino v sistemu različno mesto, vsi vokali sovpadli z že prej dolgimi, se lepo pojasni razvoj dolgega etimološkega *e*. Pri dosedanjih razlagah je ta glas delal težave, saj je bilo pričakovati, da bo paralelen z razvojem *o*, oziroma da bo sovpadel z *ě*.¹⁵ Toda iz prej navedenih vzrokov z *ě* ni sovpadel in kjer so se nezadnji kratko akcentuirani zlogi zgodaj podalj-

¹⁵ Prim. Ramovš, KZSJ, 206; Logar, JiS VI, 121.

šali, je podaljšani \dot{e} - sovpadel z \bar{e} , preden je \bar{e} doživel kak razvoj. Oba glasova sta torej na vsem tem ozemlju sovpadla v enega, ki je imel zadnji par v podaljšanem \dot{e} -.

Po teh razvojih nastanejo naslednji vokalni sistemi:

centralni in južnoštajerski			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>ú</i>	<i>i</i>	<i>ú</i>
<i>eĭ</i>	<i>ou</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ę</i>	<i>ǫ</i>	<i>ę</i>	<i>ǫ</i>
<i>a</i>		<i>a</i>	

V tem sistemu so pri dolgih vokalih¹⁶ $i < \bar{i}$, \acute{i} -; $e\dot{i} < \bar{e}$, \acute{e} -; $e < \bar{e}$, \dot{e} -; $ę < \bar{ę}$, $\acute{ę}$ -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -; $ǫ < \bar{ǫ}$, $\acute{ǫ}$ -; $o < \dot{o}$ -; $ou < \bar{o}$; $ú < \bar{u}$, \acute{u} -; $\dot{a} < \bar{a}$, \dot{a} -; pri kratkih pa $i < \acute{i}$, \acute{i} -; $ę < \acute{ę}$, $\acute{ę}$ -; $e < \acute{e}$, \acute{e} -; $ę < \acute{ę}$, $\acute{ę}$ -; $a < \acute{a}$, \acute{a} -; $ǫ < \acute{ǫ}$, $\acute{ǫ}$ -; $o < \acute{o}$, \acute{o} -; $ú < \acute{u}$, \acute{u} -; $\dot{a} < \acute{a}$, \acute{a} -.

severnoštajerski in panonski			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>ú</i>	<i>i</i>	<i>ú</i>
<i>eĭ</i>	<i>ou</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>e</i>		<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ę</i>	<i>ǫ</i>	<i>ę</i>	<i>ǫ</i>
<i>a</i>		<i>a</i>	

V tem sistemu so pri dolgih vokalih $i < \bar{i}$; $e\dot{i} < \bar{e}$; $e < \bar{e}$; $ę < \bar{ę}$; $a < \bar{a}$; $ǫ < \bar{ǫ}$; $ou < \bar{o}$; $ú < \bar{u}$; $\dot{a} < \bar{a}$; pri kratkih pa $i < \acute{i}$, \acute{i} -; $ę < \acute{ę}$, $\acute{ę}$ -; $e < \acute{e}$, \acute{e} -; $ę < \acute{ę}$, $\acute{ę}$ -; $a < \acute{a}$, \acute{a} -; $ǫ < \acute{ǫ}$, $\acute{ǫ}$ -; $o < \acute{o}$, \acute{o} -; $ú < \acute{u}$, \acute{u} -; $\dot{a} < \acute{a}$, \acute{a} -.

¹⁶ Tukaj in nadalje *y* ne navajam posebej, ker v vseh pozicijah sovpade z *i*; prav tako ne navajam vedno *ɔ* in *ɔ̄*, ampak za oba skupaj (seveda v krepki poziciji) *ə*, ker sta tudi v vseh pozicijah sovpadla. — pomeni na psla. dolgih vokalih slovensko stalno dolgi vokal, t. j. cirkumflektirani, novoakutirani, novo-cirkumflektirani, predtonični v tipu *zvĕzda*; na praslovansko kratkih vokalih pa podaljšani prvotno kratko cirkumflektirani ali zgodaj podaljšani novoakutirani (kot v gen. pl. ipd.) vokal. - za vokalom (e-) pomeni nezadnji zlog, pred vokalom (-e) pa zadnji zlog (v razlagi izvora tudi zaprt zlog, drugod predvsem izglasje). [˘] je stari akut (na dolžini), [˙] je novi akut na kračini.

dolgi vokalizem				zahodni	kratki vokalizem			
<i>i</i>		<i>u</i>		<i>i</i>		<i>u</i>		
<i>ie</i>	ə	<i>uo</i>			ə			
<i>e</i>		<i>o</i>		<i>e</i>		<i>o</i>		
			+ ɛ	ɔ	ɛ		+ ɛ	ɔ
		<i>a</i>			ɛ			
					<i>a</i>			

V tem sistemu so pri dolgih vokalih $i < \bar{i}$, i^- ; $ie < \bar{e}$, \bar{e}^- ; $e < \bar{e}$, \bar{e}^- ; $a < \bar{a}$, \bar{a}^- ; $o < \bar{o}$; $uo < \bar{u}$; $u < \bar{u}$, \bar{u}^- ; $\text{ə} < \bar{\text{ə}}$, $\bar{\text{ə}}^-$; $\text{e} < \bar{\text{e}}$, $\bar{\text{e}}^-$; $\text{o} < \bar{\text{o}}$, $\bar{\text{o}}^-$; pri kratkih vokalih pa $i < i$, i^- ; $e < e$, e^- ; $\text{e} < \bar{\text{e}}$, $\bar{\text{e}}^-$; $a < a$, a^- ; $o < o$, o^- ; $u < u$, u^- ; $\text{ə} < \text{ə}$, ə^- ; $\text{e} < \bar{\text{e}}$, $\bar{\text{e}}^-$; $\text{o} < \bar{\text{o}}$, $\bar{\text{o}}^-$.

dolgi vokalizem				severni (koroški)	kratki vokalizem			
<i>i</i>		<i>u</i>		<i>i</i>		<i>u</i>		
<i>ie</i>	ə	<i>uo</i>			ə			
<i>e</i>				<i>e</i>		<i>o</i>		
			+ ɛ	ɔ	ɛ		+ ɛ	ɔ
		<i>a</i>			ɛ			
					<i>a</i>			

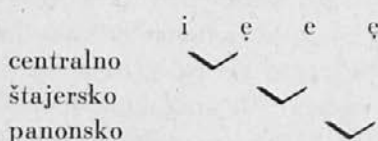
V tem sistemu so pri dolgih vokalih $i < \bar{i}$; $ie < \bar{e}$; $e < \bar{e}$; $a < \bar{a}$; $uo < \bar{u}$; $u < \bar{u}$; $\text{ə} < \bar{\text{ə}}$; $\text{e} < \bar{\text{e}}$; $\text{o} < \bar{\text{o}}$; pri kratkih pa $i < i$, i^- ; $e < e$, e^- ; $\text{e} < \bar{\text{e}}$, $\bar{\text{e}}^-$; $a < a$, a^- ; $o < o$, o^- ; $u < u$, u^- ; $\text{ə} < \text{ə}$, ə^- ; $\text{e} < \bar{\text{e}}$, $\bar{\text{e}}^-$; $\text{o} < \bar{\text{o}}$, $\bar{\text{o}}^-$.

Naslednji pojav v razvoju slovenskega vokalizma predstavlja poenostavljanje pravkar navedenih vokalnih sistemov. Zaradi obravnavanih kvantitetnih sprememb, ki so se deloma odrazile v kvaliteti, in denazalizacije na jugovzhodu so se vokalni sistemi v pogledu kvalitet skomplicirali. Na jugovzhodu so nastopili v sistemih kratkega vokalizma kar trije *e*-jevski glasovi. To ni nič nemogočega, saj poznamo take sisteme celo iz današnje slovenščine,¹⁷ vendar pa je razumljivo, da taki prenatrpani sistemi težijo k poenostavitvi. Vsi vokalni sistemi s tremi *e*-jevskimi glasovi odpravijo en *e*-jevski glas, toda dialektično na različne načine. Še pred tem pa nastopi na jugovzhodu pojav delne vokalne harmonije, ki zajame kratki e ($\bar{\text{e}}$) pred *e* in ga spremeni v *e*. S tem

¹⁷ Glej spodaj moščanski govor.

pojavi se pojasni dvojni refleks za kratki *ě* (*sinô* < *sěňô* : *telô* < *tělô* po cas. obl.).

Centralni dialekti (gorenjska in dolenjska dialektična skupina) razvijejo kratki *ę* v *i*. V rateškem rokopisu iz 1370 imamo ta pojav že sporočen. Na obeh štajerskih področjih (južnem in severnem) pa se *ę* in *e* združita v najbrž nekak nekoliko ožji *e*-jevski glas. Tudi v dolgih zlogih se na tem področju *e* najbrž nekoliko zoži. Panonsko področje pa je tako kot kajkavščina izenačilo *e* in *ę* v en glas, in sicer tu v dolgih in kratkih zlogih. Gre torej za naslednje združitve:

Na jugovzhodu se je torej s temi pojavi število kratkih *e*-jevskih glasov zmanjšalo na dva, ki sta sprva imela v paru tudi dva *o*-jevska glasova. Na severu in zahodu pa sta bila zaradi ohranjenih nazalov že prej samo dva *e*-jevska glasova, ker je tretji *e*-jevski glas imel kot glavni diferencialni znak nazalnost. Vendarle je imel ta tretji *e* svojo kvaliteto in ni bil samo nazalni korelat k enemu od oralnih *e*-jevskih glasov. Oba oralna *e*-ja tudi nista imela zadnjih parov, ker je bil samo en oralni *o*. Vse to je tudi tod vedlo do poenostavljanja sistemov. V zlogih, ki so ostali do zdaj kratki (oziroma so podaljšani šele v zadnji etapi razvoja vokalizma), ni opaziti sledov, da bi refleks za *ě* obdržal še širšo kvaliteto. To se pravi, da na zahodu ni več razlik; na severu, kjer so pozneje daljšali nezadnje kratko poudarjene zloge, pa je pri teh podaljšanih vokalih manj jasnosti. Za več govorov od Podjune do Remšnika navajajo širši refleks za kasneje podaljšani *ě* kot za kasneje podaljšani *e*.¹⁸ Če bi bilo res tako, bi to najbolje dokazovalo nekdanjo širšo kvaliteto *ě*. Vendar ni gotovo, da bi bile navadno ožje kvalitete refleksa za podaljšani novoakutirani *e* od refleksa za podaljšani staroakutirani *ě* res posledica drugačnega etimološkega izvora teh glasov. Prav verjetno se mi zdi, da je to le rezultat različnih daljšanj ali različnih pozicij (glej spodaj) in bi, zlasti ker so pri podaljšanjem *ô* (ki je bil samo eden) tudi

¹⁸ Ramovš, HG VII, 22–23, 25, 27, KZSJ, 190; Isačenko, RES XV, 53 sl., XVI, 58 sl., in več diplomskih in seminarskih nalog (Z. Zorko-Leb za Kaplo, D. Vobovnik za Vuzenico, A. Renčelj za Radlje).

dvojni refleksi, lahko suponirali v tej dobi sovpad refleksov za kratka *e* in *ě*.

Štajerski dialekti so diftongirali dolga *e* in *o* v *eĭ* in *ou*. V samem pojavu te diftongizacije so severni in južni štajerski dialekti povezani, seveda pa je med njimi zaradi različnega obravnavanja nezadnjih kratko poudarjenih zlogov vendarle velika razlika. Južnoštajerski dialekti so imeli zaradi zgodnejšega podaljšanja nezadnjih kratko poudarjenih zlogov v sistemu dolgega vokalizma *e* in *o*, medtem ko so imeli severnoštajerski dialekti samo dolgi *e* in še ta je imel majhno frekvenco, saj je predstavljal samo nekdanji cirkumflektirani etimološki *e*. S tem so štajerski dialekti dobili nove diftonge *eĭ* in *ou* (*ou* samo v južni štajersčini). V severni štajersčini je bil ta novi *eĭ*, kot omenjeno, slabo frekventen, zato se ni obdržal kot samostojen fonem, ampak je sovpadel z diftongom *eĭ*, ki je bil refleks za dolgi *ě*, medtem ko se je v južni štajersčini, kjer je bila frekvenca tega glasu večja, saj je zastopal tudi novoakutirani *e* v nezadnjih zlogih, obdržal kot samostojen fonem. Toda fonetične kvalitetne razlike istih fonemov so morale biti po posameznih štajerskih govorih močne že razmeroma zgodaj, zato so sovpadi raznih etimoloških glasov zelo različni. Diftong *eĭ* kot refleks za *ě* se je na tem področju po posameznih govorih verjetno različno široko izgovarjal, tako da je novi diftong *eĭ* iz etimološkega *e* navadno sicer ožji, a ponekod tudi širši od njega. Novi diftong *ou* pa je v južni štajersčini sovpadel z diftongom *ou*, ki je bil refleks za cirkumflektirani *o*.

Naslednji pojav je daljšanje kratko poudarjenih nezadnjih zlogov v severnih (t. j. koroških) in v veliki večini severnoštajerskih dialektov. Pri tem pojavu gre samo za izvedbo principa, ki je v centru že bil razvit, še po ozemlju proti severu. Le panonsko področje (z obrobniimi deli štajersčine) še obdrži kračino (prav tako pa tudi nekateri obkolpski govori). S tem kasnejšim daljšanjem na severnem področju kot v centru se nam lepo pojasni dvojna kvaliteta za dolgi *ě* (stalno dolgi : staroakutirani) v teh narečjih.¹⁹ Teorija o kasneje podaljšanem akutu na severu kot v centru pa nam lepo pojasni ne le doslej navajajno dvojno kvaliteto *ě* na severu, ampak se lepo ujema tudi z drugimi razvoji v vokalizmu, n. pr. z že navedenim severnoštajerskim sovpadom *ě* in *ě̇* ter *ē* in *ě* proti južnoštajerskemu ter obenem tudi centralnemu in zahodnemu

¹⁹ Na to je opozoril že Oblak (ZNZO I, 1896, 46), a podrobneje obdelal Ramovš (ČJKZ VI, 13 sl., in pozneje tudi drugod).

sovpadu *e* in *ê* itd., kar doslej zaradi nesistemskega obravnavanja slovenskega vokalizma ni bilo znano.

Pri tem daljšanju nezadnjih kratko poudarjenih zlogov na severu je mišljeno splošno daljšanje (rožanščina kaže, kot da v začetnem zlogu trozložnic včasih ne bi izvršila daljšanja, vendar gre tu lahko tudi že za sekundarno krajšanje). Pred splošnimi daljšanji pa nastopajo vedno še specialna daljšanja v določenih pozicijah ali v določenih besedotvornih in morfoloških kategorijah. Tako so, kot je znano, že pred zgodnjim daljšanjem nezadnjih kratko poudarjenih zlogov v centru in na zahodu nastopila posamezna daljšanja, in vokalne kvalitete teh pred regularnim daljšanjem podaljšanih vokalov so iste kot pri cirkumflektiranih vokalih (torej *ókna* kot *nôč*). Ti primeri daljšanja so razmeroma lahko določljivi, ker so vokali sovpadli s tistimi, ki so bili najzgodneje podaljšani (pri *o*-ju s tistim *o*, ki je prišel v par z *ě*). Jasno je, da so taka daljšanja lahko nastopila tudi kasneje, ko so bili prvotno podaljšani vokali že spremenili kvaliteto. V centru in na zahodu to ni prišlo do izraza, ker je zgodaj nastopilo tudi splošno daljšanje. Da taka daljšanja obstajajo, vidimo tudi v tistih dialektih, ki splošnega daljšanja (oziroma daljšanja nezadnjih zlogov) še do danes niso izvedli (naj bodo v slovenski panonski skupini ali hrvaški kajkavščini).

Najbrž so v severnem pasu, ki nezadnjih kratko poudarjenih zlogov ni zgodaj podaljšal, nastopile podaljšave kratko poudarjenih vokalov v določenih kategorijah pred splošnim daljšanjem. Vendar je koroško področje moralo daljšati deloma druge kategorije kot panonsko.²⁰ Toda primeri specialnega predčasnega daljšanja so po govorih lahko različni;

²⁰ Daljšale bi se nekako take besedotvorne in morfološke kategorije, ki so že prej spreminjale stari akut v novi cirkumfleks. Pri *e*-ju in *o*-ju so takšne kategorije navadno imele novi kratki akut. Tako n. pr. ne daljšajo besed, kot *koža* (koroško, pri štajerski dolžini gre morda za drugačno podaljšavo), *kota* »botra«, ker je bila struktura teh besed enaka besedam tipa *lipa* itd., daljšajo pa n. pr. besede kot *ženin* itd. Prav tako daljšajo n. pr. tip *prosim*, ki je enakovreden tipu *mislim* z novim cirkumfleksom, tip *pošljem* pa je redkeje podaljšan (bolj podoben tipu *nesem*). Prleški dialekt, ki splošnega daljšanja še do danes ni izvedel, pa n. pr. tipa *prosim* ne podaljša, toda nima tudi novega cirkumfleksa v tipu *mislim* (isto kajkavščina) — ali že prvotno ne ali je kasneje odpravljen, to tukaj ni važno, važno je to, da te oblike niso tedaj spadale v metatonijsko kategorijo. Na obeh področjih pa daljšajo primere tipa *pogrêb*, *-a* (in z njim navadno tip *orêh*, *-a*). Tipa *nesal* ne daljšajo, toda tudi tip *vetar* tu ni metatoniran (za te dvojne reflekse sem uporabljal predvsem gradivo v dipl. nalogah D. Vobovnika, A. Renčljeve in zlasti Z. Zorko-Lebove in njene osebne podatke avtorju; deloma pa tudi gradivo v Isačenku, Sele).

to vidimo že pri zgoraj omenjenem najzgodnejšem predčasnem daljšanju (tip *okna*). Verjetno je prišlo do tega predčasnega daljšanja ne samo na koroškem in panonskem področju, ampak tudi na severnoštajerskem, toda tega zdaj ni mogoče več določiti, ker je zaradi tamkajšnje ozke kvalitete teh vokalov (ozkost je že pred daljšanjem od sovpada refleksov za kratki *ě* in kratki etim. *e*) refleks tudi ob splošnem daljšanju ozek in je sovpadel z refleksom v eventualno nekoliko prej podaljšanih kategorijah.

Na ta način bi torej severni pas slovenščine dobil že pred splošnim daljšanjem nezadnjih kratko poudarjenih zlogov v dolgih zlogih še *e* in *o* (izven štajersčine pač široka), ki bi se do splošnega daljšanja že toliko zožila, da sta *e* in *o*, ki sta se podaljšala ob splošnem daljšanju, dobila posebno širšo kvaliteto. Ker je bil v takih kategorijah, ki bi se predčasno daljšale, navadno etimološki *e* in ne *ě*, je zdaj ustvarjen vtis, kot da je refleks za *ě* širši. Toda ker sta tudi pri podaljšanem novoakutiranem etimološkem *o* dve kvaliteti in ker se ta stvar pri *e* in pri *o* ne da zadovoljivo pojasniti niti s pozicijo pred palatalnim zlogom ali pred zlogom z ozkim vokalom niti z analogijami,²¹ bo najbrž bolje izhajati iz navedene možnosti dvojnega (enega predčasnega in enega regularnega) daljšanja. Vendar ta stvar še ni popolnoma jasna, čeprav je res, da imamo tako pri *e* kot pri *o* dvojne kvalitete, kj jih ni mogoče razložiti z etimološkim izvorom teh glasov.

Blizu časa splošnega daljšanja nezadnjih kratko poudarjenih zlogov na severu je treba staviti tudi razvoj dolgega \bar{a} v *a* ali *e*. Ker imajo tudi v severnih dialektih za *v* nezadnjih zlogih pozneje podaljšani kratko poudarjeni *a* isti refleks kot za že prej dolgi (cirkumflektirani), je treba ta razvoj staviti najbrž šele v čas po podaljšanju nezadnjih kratko poudarjenih zlogov na severu. Tudi če bi se $\bar{a} > \bar{e}$ razvil še pred podaljšanjem akuta in bi ga potem akutirani *a* v razvoju ujel, bi se to ne moglo zgoditi dosti prej, ker bi sicer gotovo dobili kje drugačno kvaliteto za enega in drugega. Najbrž je razvoj $\bar{a} > e/a$ treba staviti blizu v tisti čas kot v srbohrvaščini, kjer ga datirajo v konec 15. stoletja. Ni pa potrebno, da bi bil ta razvoj v *a*-jevskem in *e*-jevskem pasu povsem istočasen.

²¹ Ker so poznejši sovpadi različnih *e*-jev in tudi *o*-jev lokalno različni, bi morale delovati, če bi hoteli to pojasniti z analogijami, v različnih krajih zelo različne analogije, ki bi privedle v bistvu do enakih rezultatov.

Dolgi *a* se je razvil v *e* v severovzhodnem delu in v *a* v jugozahodnem delu slovenščine. Ta izoglosa poteka v zahodnem delu po meji zgodnejšega in kasnejšega daljšanja nezadnjih kratko poudarjenih zlogov, v vzhodnem delu, kjer je najmanj odvisna od naravnih ovir, pa po izoglosi štajerske diftongizacije *e* in *o* (< *ě*, *è*-; *ô*-) v *eĭ* in *ou*, po izoglosi (ali pa blizu izoglose) sovpada kratkih *ę* in *e* (< *ě* in etim. *e*) ter na drugi strani *ę* in *i* in po izoglosi dolenjske monoftongizacije *ou* (< *ō*) > *u*. Poteka torej po izoglosah, ki že formirajo posamezne slovenske dialektične skupine. Že to dejstvo nam dovolj močno dokazuje, da razvoj dolgega *a* v *a* ali *e* nima svojega vzroka, kakor je mislil Ramovš,²² v dialektični dvojnosti slovenskega *a* že od vsega začetka — od sovpada *ɔ* in *z*, kar bi predstavljalo najstarejšo dialektizacijo slovenskega jezika.

Na jugozahodu, kjer se je razvil dolgi *a* > *a*, je ta seveda povsod sovpadel z etimološkim *a*. Na severu in vzhodu, kjer se je razvil v *e*, pa je bilo več možnosti glede vključevanja v sistem drugih *e*-jevskih vokalov. Refleks dolgega *a* je bil sprva najbrž širok glas, le v prleškem dialektu, ki ga tudi nekatere druge stvari vežejo na (hrvaško) kajkavščino, je bil morda ozek in je kot vsaj ponekod v kajkavščini sovpadel z *ě*.²³ Drugod ni prišlo do sovpada z *ě*, in sicer že zato ne, ker je bil *ě* vsaj izven Prlekije v tistem času povsod diftongiran (eventualni lokalni sovpadi so mladi). Drugod je refleks za *ā* večinoma najbrž takoj sovpadel z refleksom za *ę*, le nekaj dialektoloških podatkov bi kazalo, da so v nekaterih redkih krajih še obdržali poseben fonem za *ā* (najbrž širši kot refleks za *ę*), in to vsaj po dosedanjih podatkih menda le na južnoštajerskem področju, in to pač zato, ker so le tam imeli tedaj samo en dolgi *e* (< *ę* — drugi so bili diftongirani), torej sistem v tem pogledu ni bil prenatrpan, obenem pa je s tem nastalo ravnotežje s kratkimi vokali, kjer sta bila dva *e*.

Kjer so bili v tem času še ohranjeni nazali in se je dolgi *ā* razvil v *e*-jevski glas (na severu), je bila njegova kvaliteta odvisna od kvalitete, ki jo je imel *ę*. Tu je bil vokalizirani *ā* pravi oralni korelat k *ę* in je tam, kjer je nazalnost ohranjena, tudi še ostal. Torej kjer se je *ę* razvil v *a*, se je tudi refleks dolgega *a* razvil v *a*. Kjer nazalov ni več, pa je zdaj

²² Beličev zbornik 1937, 339 sl., zlasti 345—346. V bistvu gre pri njem za aplikacijo Beličeve teorije (Svetosavski zb. I, 225) na slovenščino. Prav tako pa ni mogoče z Logarjem (JiS VI [1960/61], 121) povezovati usode slovenskega dolgega *a* z isto dialektizacijo, ki je povzročila različen razvoj *ě*.

²³ Vendar dialektološki podatki za to ozemlje niso zanesljivi.

(na omenjenem področju) povsod isti refleks za oba glasova, pa naj bo ta refleks po kvaliteti širši od refleksa za staroakutirani *ě* (običajno) enak z njim (mežiško) ali pa ožji (delno remšniško). Prav tako je tudi v obirskem dialektu za *ā* in *ē* isti refleks, in sicer diftong *iē* proti monoftongu za vse ostale *e*-jevske glasove. Prav ta zelo različna kvaliteta razmerja med posameznimi glasovi pa zelo otežkočajo določiti nekdanjo kvaliteto vokaliziranega *ā*. Tod se zelo na blizu spreminjajo refleksi za *ē*, in sicer od *iē*, *e*, *ē*, *a* do *a*. Podobno kot na Goriškem, le da imajo tam poleg *tch* (*a* v zadnjih desetletjih brez *a*) tudi še *yə* in *ə*, kar bi kazalo na to, da je bil refleks za *ē*, ko je bil še nazalen, lahko artikuliran tudi nekoliko bolj nazaj, v smeri proti srednjim vokalom in zato bi bilo bolj razumljivo, da je vokalizirani *ā*, ki se je pomikal od *do* vsaj neke mere srednjega proti prednjim vokalom, postal na Koroškem, kjer je bila nazalnost dolgo ohranjena, oralni korelat *k* nazalnemu vokalu. Tako je tudi lažje razumljivo, da je novi glas iz *ā* in nato iz *ē* lahko stopil na svoje mesto v sistemu, bodisi kot širši ali ožji glas od refleksa staroakutiranega *ě*. Najbrž pa tod ni bil sprva nikjer ozek, tudi obirskega *iē* ni mogoče izvajati iz ožine.

Blizu tega obdobja nastopi tudi eden značilnih pojavov, ki razcepi centralne dialekte, t. j. razvoj *ou* > *u* v dolenjski dialektični skupini (in morda tudi v Istri, vendar istrščine zaradi določene problematičnosti njenega razvoja tukaj glede na omejen obseg ne morem obravnavati). S tem je dotedanji fonetično bolj spredaj realizirani *u* (ki ga označujem z *ú*) dobil opozicijo v zadnjem *u*. S tem nastopi v jeziku važen preobrat. Nastopi trirazredni vokalni sistem. Dolenjski *u* < *ō* (tip *nuč* < *noč*) je preko diftonga *ou* izvajal že Kopitar,²⁴ zdaj zastopa to mnenje Logar;²⁵ je pa to izvajanje edino verjetno.

Izmed poenostavitve različnih *e*-jevskih kvalitet je v nadaljnjem razvoju treba še navesti sovpad dolgih in kratkih *e* in *ē* ter *o* in *ō* v centru (v Istri, če spada pod center, samo *e* in *ē*), le kratka izglasna *-o* in *-ō* se v centru ne izenačita (dolgi *o* v izglasju ni bil možen), ker se je izglasni *-o* zožil.

V zahodnih in morda tudi v severnih sistemih se je v tem času verjetno že ponekod zgubljala nazalnost *ē* in *ō*. Le podjunsko področje na severu in goriško na zahodu je nazalne vokale v tem času gotovo še

²⁴ V pismu Dobrovskemu leta 1810 (objavljeno v *AfslPh* V [1881], 301, odlomek o razvoju *o* tudi pri Skrabcu, Cv. III, 8c—d, JS I, 220).

²⁵ JiS VI, 120.

imelo. Tukaj so namreč dokazljivi, pa še tu samo v dolgih zlogih. Toda ker so v določenih govorih (zlasti v kraškem in mežiškem) vendarle tudi kratki nazali zapustili določene sledi, ki nikakor ne kažejo na zgodnjo denazalizacijo (saj se na zahodu kvaliteta izglasnih refleksov za nazale teritorialno zelo na hitro spreminja, mežiščina pa je imela za predtonične nazale posebno kvaliteto še ob terciarnem akcentskem premiku, a goriško področje na zahodu ima za kratko poudarjene nazale še zdaj drugačne reflekse kot za etimološke *e*, *o*), sem za to obdobje nastvil nazale tudi še v kratkih zlogih. Seveda ni potrebno, da bi bila nazalnost posebno močna, najbrž je šlo tedaj le še za rahlo nazaliziranost. Kratki nazali so se denazalizirali v različnih pozicijah lahko tudi v različnih časih. V naslednjih obdobjih se je nazalnost skoraj povsod izgubila. Vendar pa je na zahodu celo področje, in sicer ob gornji Soči in Idriji, kjer nas že v tem času ne bi nič opravičevalo nastavljeni nazale. Vse to ozemlje je *ę* in *o* izenačilo z etimološkima *e* in *o* v vseh pozicijah razen seveda s cirkumflektiranim *o*, ki je šel v par z *ě* in je bil že zdavnaj diftongiran. Verjetno je to področje prvo od severozahodnega dela slovensčine izgubilo nazale. Tudi v zahodnem delu severa nazali niso več gotovi. Za to obdobje sem jih sicer še nastvil na vsem severu, vendar bi bilo mogoče, da so bili ponekod tudi že denazalizirani.

Po navedenih razvojih²⁶ smo dobili naslednje osnovne vokalne sisteme:²⁷

osnovni gorenjski sistem			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ei</i>	<i>ou</i>	<i>ə</i>	
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>		<i>a</i>	

²⁶ Za datiranje glej spodaj.

²⁷ Brez istrskega in obkolpskega (in prleškega, če je vezan na kajkavščino in ni nastal po monoftongizacijah). Istrskega lahko izvajamo iz prvotnega sistema v centru ali na zahodu z močnim vplivom centra (mogoče bodo preciznejši podatki za kratki *ě* to stvar pojasnili). Čičko ozemlje pri Podgradu (na karti ob vzhodnem delu istrskega področja) ima osnovno čakavski razvoj vokalizma s kasnejšimi slovenskimi vplivi (prim. Maček, Lud slowiański I, A [1929], 3 sl.; Ribarić SDZb IX [1940], 28 sl.; Rigler, JNG, § 4). Južno belokranjsko in obkolpsko ozemlje je jezikovno mešano (prim. Logar, SR XI, 150 sl.). Severna Bela krajina pa je v starejši fazi spadala pod dolenjščino, kot je dokazal Logar (ZbFL 1959, 107 sl., SR XI, 145–150). Za južno Belo krajino bi opozoril, da je

V tem sistemu so pri dolgih vokalih $i < \bar{i}$, $i\text{-}$; $e_i < \bar{e}$, $\acute{e}\text{-}$; $e < \bar{e}$, $\grave{e}\text{-}$, $\acute{e}\text{-}$; $a < \bar{a}$, $\acute{a}\text{-}$, \bar{a} , $\grave{a}\text{-}$; $o < \bar{o}$, \bar{o} , $\acute{o}\text{-}$; $ou < \bar{o}$; $u < \bar{u}$, $\acute{u}\text{-}$; pri kratkih vokalih pa $i < \bar{i}$, \acute{i} , \acute{e} , $\acute{e}\text{-}$; $e < \bar{e}$, \acute{e} , $\acute{e}\text{-}$ (pozicijsko \acute{e}); $a < \bar{a}$, $\acute{a}\text{-}$; $o < \bar{o}$ in \acute{o} (razen izglasja), o , $\acute{o}\text{-}$; $u < \bar{u}$, $\acute{u}\text{-}$ in izglasnega $-o$, \acute{o} ; $a < \bar{a}$, $\acute{a}\text{-}$.

Nekoliko problematičen je gorenjski u . Ni povsem jasno, kdaj bi nastal iz \acute{u} , kot niti ni gotovo, če je res imel vmesno stopnjo z \acute{u} . Na vsak način pa je moral biti u že pred razvojem moderne vokalne redukcije in pred razvojem $l > u$, torej vsaj že pred 16. stoletjem.

osnovni dolenjski sistem

dolgi vokalizem			kratki vokalizem		
i	\acute{u}/\acute{u}	u	i	\acute{u}/\acute{u}	\acute{o}
e_i		ou	a		
	e	o	e	o	
	a		a		

V tem sistemu so pri dolgih vokalih i , e_i , e , a , o enakega izvora kot v osnovnem gorenjskem sistemu; $u < \bar{o}$; \acute{u} (ali še \acute{u}) $< \bar{u}$, $\acute{u}\text{-}$; pri kratkih vokalih pa so i , e , a , o , a enakega izvora kot v gorenjskem sistemu; $\acute{o} < \text{izglasnega } -o, \acute{o}$; \acute{u} (\acute{u}) $< u, \acute{u}\text{-}$.

osnovni južnoštajerski sistem

dolgi vokalizem			kratki vokalizem		
i		\acute{u}	i		\acute{u}
e_i^1	e_i^2	ou	e	a	o
	e	o	e	o	
	e		a		
	a				

Ker obema diftongoma e_i še ni mogoče zanesljivo določiti kvalitete (glej zgoraj), sem ju označil kar s številkami. e_i^1 je navadno širši, vendar v nekaterih govornih tudi ožji od e_i^2 . Direktnih dokazov za e in o ter o in o v kratkih zlogih ni, možno bi bilo, da sta bila tedaj tudi že izenačena.

n. pr. $e_i < \acute{e}$ v okolici Adlešičev lahko drugačnega izvora kot jugovzhodno slovenski $e_i < \acute{e}$, kajti v tem govoru je e_i tudi za druge dolge e -jevske glasove. Prav tako $ou < \bar{o}$ v tem govoru ni treba, da predstavlja arhaično stopnjo dolenjskega dialekta, kajti nastal je lahko, sodeč po paralelnem razvoju e -jev, tudi kasneje brez zveze z zgodnjo slovensko diftongizacijo.

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$, $i\text{-}$; $e\dot{i} < \bar{e}$, $\acute{e}\text{-}$; $e\dot{i}^2 < \bar{e}$, $\grave{e}\text{-}$; $e < \bar{e}$, $\acute{e}\text{-}$; $e < \bar{a}$, $\grave{a}\text{-}$; $a < \bar{a}$, $\acute{a}\text{-}$; $o < \bar{o}$, $\acute{o}\text{-}$; $ou < \bar{o}$, $\grave{o}\text{-}$; $\acute{u} < \bar{u}$, $\acute{u}\text{-}$; pri kratkih vokalih pa $i < i$, $i\text{-}$; $e < \acute{e}$, e , \acute{e} , $\acute{e}\text{-}$; $e < e$, \acute{e} ; $a < a$, $\acute{a}\text{-}$; $o < o$, $\acute{o}\text{-}$; $o < o$, $\acute{o}\text{-}$; $\acute{u} < u$, $\acute{u}\text{-}$; $\acute{o} < \acute{o}$, $\acute{o}\text{-}$.

osnovni severnoštajerski sistem			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
i	\acute{u}	i	\acute{u}
e	\acute{o}	e	\acute{o}
$e\dot{i}$	ou	e	o
e	o	a	
a			

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$, $i\text{-}$; $e < \acute{e}$, $\acute{e}\text{-}$; $e\dot{i} < \bar{e}$, \bar{e} ; $e < \bar{e}$, $\acute{e}\text{-}$, \bar{a} , $\bar{a}\text{-}$; $a < \bar{a}$, $\acute{a}\text{-}$; $o < \bar{o}$, $\acute{o}\text{-}$; $ou < \bar{o}$; $\acute{o} < \bar{o}\text{-}$; $\acute{u} < \bar{u}$, $\acute{u}\text{-}$; pri kratkih vokalih pa $i < i$, $i\text{-}$; $e < \acute{e}$, \acute{e} , e , $\acute{e}\text{-}$; $e < e$, \acute{e} ; $a < a$, $\acute{a}\text{-}$; $o < o$, $\acute{o}\text{-}$; $o < o$, $\acute{o}\text{-}$; $\acute{u} < u$, $\acute{u}\text{-}$; $\acute{o} < \acute{o}$, $\acute{o}\text{-}$.

osnovni panonski sistem			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
i	\acute{u}	i	\acute{u}
$e\dot{i}$	ou	e	\acute{o}
e	o	e	o
a		a	

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$; $e\dot{i} < \bar{e}$; $e < \bar{e}$, \bar{e} , \bar{a} ; $a < \bar{a}$; $o < \bar{o}$; $ou < \bar{o}$; $\acute{u} < \bar{u}$; pri kratkih pa $i < i$, $i\text{-}$; $e < \acute{e}$, \acute{e} ; $e < e$, \acute{e} , $\acute{e}\text{-}$; $a < a$, $\acute{a}\text{-}$; $o < o$, $\acute{o}\text{-}$; $\acute{o} < o$, $\acute{o}\text{-}$; $\acute{u} < u$, $\acute{u}\text{-}$; $\acute{o} < \acute{o}$, $\acute{o}\text{-}$.

osnovni obsoško-idrijski sistem			
dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
i	u	i	u
$i\acute{e}$	uo	\acute{o}	
e	o	e	o
a		a	

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$, $i-$; $ie < \bar{e}$, \acute{e} -; $e < \bar{e}$, \grave{e} -, \bar{e} , \acute{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -, \bar{a} , \grave{a} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -, \bar{o} -; $uo < \bar{o}$; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; pri kratkih pa $i < \bar{i}$, $i-$; $e < \bar{e}$, \acute{e} , \bar{e} -, \acute{e} , e , \bar{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -; $o < \bar{o}$, \bar{o} -, o , \acute{o} -; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; $\partial < \bar{\partial}$, $\grave{\partial}$ -.

osnovni beneško-kraški sistem

dolgi vokalizem

kratki vokalizem

i	u		i	u
ie	uo	+	∂	$\bar{\partial}$
e	o	+	e	o
a	\bar{a}	+	a	\bar{a}

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$, $i-$; $ie < \bar{e}$, \acute{e} -; $e < \bar{e}$, \grave{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -, \bar{a} , \grave{a} -; $o < \bar{o}$ -; $uo < \bar{o}$; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; $\bar{u} < \bar{u}$, \acute{u} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -; pri kratkih pa $i < \bar{i}$, $i-$; $e < \bar{e}$, \acute{e} , \bar{e} -, \acute{e} , e , \bar{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -; $o < \bar{o}$, \bar{o} -, o , \acute{o} -; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; $\partial < \bar{\partial}$, $\grave{\partial}$ -; $\bar{u} < \bar{u}$, \acute{u} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -.

osnovni koroški sistem

dolgi vokalizem

kratki vokalizem

i	u		i	u
ie	uo	+	∂	$\bar{\partial}$
e	o	+	e	o
e	o	+	a	\bar{a}
e^1	e^2	+	e	o
a	\bar{a}	+	a	\bar{a}

Kvaliteta e^1 in e^2 ni povsem lahko določljiva, v današnjih govorih je lahko eden ali drugi širši, vendar je navadno širši e^2 . Najbrž je bil e^2 artikuliran bolj v smeri proti srednjim vokalom (glej zgoraj) in bil obenem oralni korelat k nazalnemu e ; le na ta način se je v tem prenatranem sistemu lahko obdržal.^{27a} Nekoliko problematičen je e , ki se je povsod — toda po govorih (včasih tudi po primerih) različno — vključil v druge vokale, ni pa mogoče določiti kdaj.

V tem sistemu so pri dolгих vokalih $i < \bar{i}$, $i-$; $ie < \bar{e}$; $e < \bar{e}$; $e' < \bar{e}$ morda predčasno daljšanega \bar{e} -, \acute{e} - (glej zgoraj); $e^1 < \acute{e}$ -, \bar{e} - (glej zgoraj); $e^2 < \bar{e}$, \bar{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -; $o < \bar{o}$ -; $o < \bar{o}$ morda predčasno daljšanega \bar{o} - (glej

^{27a} Četverna kvaliteta e -ja ni nemogoča. Imajo jo n. pr. v medimurskem Čakovcu (podatek mi je dal Bulesú László).

zgoraj); $uo < \bar{o}$; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; $e < \bar{e}$, \acute{e} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -; pri kratkih pa $i < \bar{i}$, \acute{i} -; $e < \bar{e}$, \acute{e} , \acute{e} -; $a < \bar{a}$, \acute{a} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -; $u < \bar{u}$, \acute{u} -; $\partial < \bar{\partial}$, $\acute{\partial}$ -; $e < \bar{e}$, \acute{e} -; $o < \bar{o}$, \acute{o} -.

Vsi navedeni sistemi so v tem času imeli še tudi r in l , vendar je težko reči, kakšna je bila v tem času njihova fonetična realizacija (primerjaj o r in l na koncu razprave).

Nekako taki so morali biti vokalni sistemi v slovenskem jeziku, ko so ga zdiferencirali starejši pojavi. Ne bi pa bilo mogoče z gotovostjo trditi, da so vsi ti osnovni sistemi obstajali prav takšni, kot so nastavljeni, v povsem istem času. Prav lahko so v katerem izmed njih že nastopile spremembe, ko drugi osnovni sistem še niti ni dosegel tu nastavljenih stopnje. Nekateri stvari v nastavljenih sistemih so sploh še problematične, na kar sem sproti opozarjal. Datiranje teh sistemov je zelo tvegano, vendar bi po dosedanem poznanju razvoja slovenskega jezika lahko sklepali, da spadajo nekam v bližino prve polovice 14. stoletja.

Naslednja skica naj pokaže približno razširjenost posameznih osnovnih vokalnih sistemov.

I gorenjski } center
 II dolenski }
 III južnoštajerski
 IV severnoštajerski

V panonski
 VI obsoško-idrijski } zahod
 VII beneško-kraški }
 VIII koroški — sever

A istrski (glej zgoraj in opombo 27)

B mešano obkolpsko in južno belokranjsko ozemlje ter kočevsko ozemlje (ki je bilo pred 1941 naseljeno z nemškimi kolonisti)

C prleško področje, ki je sprva mogoče spadalo pod panonski osnovni sistem, lahko pa bi šlo v njem tudi za kajkavski razvoj vokalizma

Skrajni zahodni del ozemlja, ki je tu zarisano pod južnoštajerski sistem (III),²⁸ je mogoče priključiti tudi k severnoštajerskemu (IV), ker je današnje stanje, ki na prvi pogled kaže sicer pripadnost k južnoštajerskemu sistemu, mogoče izvajati tudi iz severnoštajerskega. O skrajnem jugovzhodnem robu južnoštajerskega sistema (III) glej spodaj pri obravnavi moščanskega govora.

Novi pojavi, ki so nastajali precej neodvisno od mej nastavljenih sistemov, razdrobljujejo vokalne sisteme še naprej. Seveda so tudi po tem času še nastopale inovacije, ki zajamejo zelo širok obseg ali pa so skoraj splošno slovenske. Sem lahko štejemo zlasti n. pr. sekundarni akcentski premik (tip *noga*), bolj ali manj razvito moderno vokalno redukcijo itd. Take inovacije, ki so se razširile po širokem področju, so doletele že zdiferencirane dialektične vokalne sisteme, zaradi česar je rezultat istega vzroka v različnih dialektih lahko zelo različen (na primer široke ali ozke kvalitete sekundarno poudarjenih vokalov). Med pojavi, ki so zajeli razmeroma precejšnja področja, bi lahko omenil velarizacijo *a*-ja na precejšnjem delu vzhodne Koroške in Štajerske. Ta pojav seveda ni ostal brez posledic za nadaljnji razvoj vokalizma na teh področjih. Drug tak pojav je preglas. Zajel je predvsem obsoško-idrijski in dolenski osnovni vokalni sistem. Nastopil je v dialektih, ki so imeli zelo široke kratke *e*-jevske vokale, kar se navadno razodeva tudi v današnjih refleksih sekundarno poudarjenega *e*, obenem pa so ti dialekti s kratkim *e* širili tudi kratki *o*, zato je na večinoma precej istem ozemlju razširjeno tudi akanje. Zlasti širjenje *o* > *a* z izgubo labializacije je posledica neintenzivne artikulacije kratkih vokalov in je torej, kot je pokazal že Šahmatov,²⁹ vrsta vokalne redukcije. Intonacijske opozicije, ki jih je slovenščina vsaj že ob nastopu druge razvojne etape imela le na dolgih vokalih,³⁰ je izgubila³¹ več ko polovica slovenskega ozemlja, skoraj povsod brez direktne nadomestitve, le moščanski govor je, ka-

²⁸ To je ozemlje ob srednji Savinji.

²⁹ Сборник статей посвященных учениками и почитателями академику Ф. Ф. Фортунатову, Варшава 1902.

³⁰ Le v redkih govorih se zaradi akcentskih premikov in redukcije končnih zlogov pojavi v novejšem času tudi pri kratkih vokalih intonacijska opozicija (Horjul, Sele). Prim. pa tudi še spodaj o ziljščini (tam nastanejo intonacijske opozicije v kratkih zlogih zaradi krajsanja zaprtih zlogov).

³¹ Verjetno ne zelo zgodaj in ne povsod istočasno.

kor je v zadnjem času odkril Toporišič,³² cirkumfleks nadomestil s kračino.

Med novimi pojavi je zlasti značilna moderna vokalna redukcija.³³ Njen pojav, ki je pravzaprav posledica starejših vzrokov in je do neke mere vzročno povezana s krajšanjem neakcentuiranih dolžin, bi lahko označili s četrto etapo v razvoju slovenskega vokalizma. Kratki vokali kažejo v tem obdobju tendenco slabljenja, ki se pokaže na različne načine, in sicer nekoliko različno glede na to, če so vokali poudarjeni ali ne. S tem se kratki vokalizem pravzaprav razdeli³⁴ na kratko poudarjenega in nepoudarjenega — pa še ta se pogosto drugače razvija v predtoničnih kot posttoničnih zlogih. V tem obdobju se začenja ekspiracijska sila čedalje bolj zgoščati na poudarjenih vokalih. V večini narečij so dolgo poudarjeni vokali tudi toliko dolgi, da nastopajo nove diftongizacije (najpogosteje pri *e*-jevskih in *o*-jevskih vokalih). Vendar je tudi nekaj področij, kjer se vokali (predvsem ozki) celo krajšajo. Ekspiracija se pričinja v tem obdobju umikati z zadnjega zloga: precej pogosto s kratko poudarjenega,³⁵ redkeje z dolgega³⁶ (vsi premiki proti začetku pa se vršijo le z v tistem času padajočega zloga). Ta četrta etapa razvoja slovenskega vokalizma je bolj ali manj razvita še skoraj po vsem slovenskem jezikovnem ozemlju, čeprav je v različnih dialektih razvita različno daleč in deloma tudi v različne smeri.

V naslednji peti etapi se vokalni sistemi, ki so bili od druge etape organizirani po principu dolgi vokalizem : kratkemu vokalizmu (oziroma dolgi vokalizem : kratko poudarjeni vokalizem : nepoudarjeni vokalizem), pri čemer je bila dolžina omejena na akcentuirani zlog, a daljšali so se le nezadnji zlogi, čedalje bolj organizirajo po principu poudarjeni vokalizem : nepoudarjenemu vokalizmu. Kratko poudarjeni vokali se pričenjajo daljšati. Kar je pri tem bistveno različnega od prejšnjih daljšanj, ki jih je bilo že več, je to, da se daljšajo ne glede na

³² Dolenjski zbornik 1961, 203 sl., Scandoslavica VII (1962), 239—254.

³³ Ta pojav obravnava zlasti znana Ramovševa razprava v AfslPh XXXVII, 123 sl., 289 sl.

³⁴ Že Ramovš (KZSJ, 148) je nastavil trojni vokalni sistem; upoštevali pa so ta različni razvoj seveda že pred njim.

³⁵ Dialektično je ohranjena tudi še oksitoneza v tipu *žena*.

³⁶ To privede dialektično (poljanski dialekt, del južne Bele krajine) do posttoničnih dolžin.

pozicijo v besedi. Zdaj bi pravzaprav lahko rekli, da sta akcent in dolžina vezana drug na drugega, kolikor je seveda o dolžini v sistemih, ki nimajo dolžinskih opozicij, sploh še mogoče govoriti. Z odpravo kvantitetnih opozicij pa pride navadno tudi do razpada diftongov na skupine fonemov. S tem se vokalni sistemi poenostavijo. Lahko jih obravnavamo tudi kot enoten sistem, v katerem je relevantno akcentsko mesto in v katerem se v neakcentuirani poziciji določeni vokali nevtralizirajo.

Vse to je pravzaprav logična posledica razvoja iz četrte etape. Ker so s prejšnjimi razvoji dobili kvantitetno različni vokali različno kvaliteto, je postala kvantiteta fonološko nepotrebna.

Ta razvoj iz zadnje etape je sicer samo dialektičen, a srečujemo ga na zelo različnih krajih slovenskega jezikovnega ozemlja (sicer so pa bili samo dialektični že pojavi v prvi etapi). Še najbolj strnjeno je ta razvoj izkazan po Štajerskem. Razne dialekte zajema ne glede na to, v kakšni meri so izvedli značilnosti prejšnje etape. Pri tem niti ni potrebno, da bi bili dialekti prej izgubili intonacijske opozicije.

V to smer je šel ali pa to smer nakazuje razvoj že v precejšnjem številu slovenskih govorov. Imamo pa tudi posamezna področja³⁷ (največkrat v hribovitih predelih), ki so v nasprotju s tem izvedla celo določene krajšave, posebno pri ozkih vokalih.

Za ilustracijo teh zadnjih dveh etap bi navedel samo nekaj značilnih vokalnih sistemov, kajti vseh nadaljnjih delitev osnovnih sistemov ni mogoče niti približno prikazati, ker bi to naraslo v debelo knjigo.

V navedenem osnovnem gorenjskem sistemu je prišlo v osrednjem delu zgodaj do monoftongizacije *ei*, *ou* > *e*, *o*. Ti gorenjski monoftongi so sicer določen problem v slovenskem vokalizmu, vendar so po vsej verjetnosti nastali že po monoftongizacijah iz prejšnjih diftongov. Ramovš, ki je sicer večkrat poudarjal možnost monoftongizacije slovenskih diftongov in jo pri razlagah na določenih, vendar samo manjših področjih tudi suponiral, je imel gorenjske monoftonge za arhaizem. Lagar pa je prvi postavil teorijo o sekundarnosti gorenjskih monoftongov.³⁸ Po mojem mnenju so diftongi *ei*, *ou* na severozahodnem robu gorenjščine

³⁷ Sem spada zlasti rovtarska dialektična skupina, dalje bi lahko sem šteli rezijanščino (kjer so zasopli vokali krajši), remšniški dialekt itd. Do neke mere bi lahko sem šteli tudi moščanski govor in ziljski dialekt (glej spodaj).

³⁸ Prim. JIS IV (1958/59), 133; VI (1960/61), 120.

(Dovje-Mojstrana³⁹) lahko še ostanek starejšega stanja, prav tako kot je starejše stanje ohranjeno tudi na vzhodu (Tuhinjska dolina). In ker tudi logaški govor in deloma poljanski dialekt — vsaj po podatkih v Ramovševih Dialektih — nekoliko kažeta na kasnejšo monoftongizacijo kot v gorenjščini, lahko računamo v gorenjščini s povsem samostojno razvito monoftongizacijo.

Že prej (v osnovnem sistemu) monoftongična *e* in *o* sta v dolgih zlogih postala ozka in sovpadla z monoftongiziranimi *ei*, *ou*. Sekundarni akcentski premik pa je privedel iz sistema kratkih vokalov *e* in *o* (*e*, *o*), ki sta bila v dolgem vokalizmu zavzela mesto širokih *ē* in *ō*. Sistem je bil:

dolgi vokalizem	kratki vokalizem
<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>
<i>ē</i> <i>ō</i>	<i>ə</i>
<i>ē</i> <i>ō</i>	<i>e</i> <i>o</i>
<i>a</i>	<i>a</i>

Ta sistem velja zdaj za knjižni jezik, vendar v malenkostno drugačni distribuciji kratkega vokalizma, ker v knjižnem jeziku ni upoštevan razvoj kratkega *ě* v *i* in izglasnega *-o* v *-u*. V dialektu ni več ohranjen, ker je kratki vokalizem prizadela moderna vokalna redukcija. V sistemu knjižnega jezika torej nista upoštevanani zadnji dve etapi v razvoju dialektov, ki pa sta tudi v dialektih različno zastopani, a zlasti zadnja v številnih dialektih še sploh ni nastopila.

V tem osrednjem gorenjskem sistemu sta se *ī* in *ū* reducirala v *a*, predtonični *o* se je zožil, ponekod prav do *u*-ja, in je obenem z *u*, ki je nastal po raznih asimilacijah z *u* ali bil analogično vnesen iz dolgih zlogov,⁴⁰ zavzel v kratkem vokalizmu mesto, ki ga je prej imel etimološki *u*. Ozil se je tudi predtonični *e* in večkrat dal tudi *a*. Posttonični glasovi so se navadno širili in *o* je dal v zaprtih zlogih navadno *a*. V izglasju gre kratki *u* v določenih končnicah navadno v *o*. V neakcentu-

³⁹ Prim. Pečar, DiS 1895, ovitek št. 2/5; Škrabec, Cv. XVIII, 11 d; podrobneje Logar, SR V—VII, 148—149; prvi pa je poročal o tem, da se v gorenjščini govori tudi *nouč*, Kopitar (glej AfslPh V, 301), vendar ne vemo, na katere govore je mislil (ali Dovje ali Tuhinj ali pa se je takrat mogoče govorilo še kje drugje).

⁴⁰ Analogično vnašanje se vrši (zlasti v centralnih dialektih) po principu vokalne disimilacije (glej Rigler, SR VIII [1955], 225 sl.).

iranih zlogih se je pojavil tudi *i* po asimilaciji reduciranih vokalov z *i* in kot analogično vnesen iz dolgih zlogov. Končni rezultat je pravzaprav spet isti kratki vokalizem, le da je drugačnega izvora in da je njegova distribucija pozicijsko znatno bolj omejena, kot je bila omejena v nastavljenih historičnih sistemih.

Tako dobimo n. pr. v Črni pri Kamniku⁴¹ tale vokalni sistem:

dolgi vokalizem	kratki vokalizem
<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>
<i>e</i> <i>o</i>	<i>ə</i>
<i>ɛ</i> <i>ɔ</i>	<i>e</i> <i>o</i>
<i>a</i>	<i>a</i>

Imajo tudi diftong *ər*, ki pravzaprav spada v dolgi vokalizem (glej na koncu). Od prej nastavljenega se loči le glede izvora kratkega vokalizma, ki je po prej omenjenih razvojih zavzel nova mesta.⁴²

Zaradi podaljšanja *ě*, *ǫ* > *ê*, *ô*, redukcije *ǣ* > *ǟ* (razen v izglasju, kjer da *â*) in obenem izgube zasekanega kratkega poudarka na *ə*, ki da nekak *ā*, dobimo v Smledniku,⁴³ kot naslednjo stopnjo prej navedenega sistema, sistem brez kvantitetnih opozicij, ki pa ima pri poudarjenih vokalih vendarle intonacijsko opozicijo, kar je v jezikih zelo redek pojav. Govor v Smledniku je reduciral v *ə* poleg predtoničnega *e* tudi predtonični *a*.⁴⁴ Vokalni sistem je zdaj takle:

poudarjeni vokalizem	nepoudarjeni vokalizem
<i>i</i> <i>u</i>	<i>i</i> <i>u</i>
<i>e</i> <i>ə</i> <i>o</i>	<i>ə</i>
<i>ɛ</i> <i>ɔ</i>	<i>e</i> <i>o</i>
<i>a</i>	<i>a</i>

⁴¹ Po gradivu v diplomski nalogi T. Škorjanc.

⁴² V tem govoru je tudi za izglasni cirkumflektirani *-ô* zdaj *-û* (v govoru Smlednika, ki ga navajam kot nadalje razviti govor, tega ni). Enak pojav pozna n. pr. tudi horjulski dialekt. Lahko bi šlo tu za poseben razvoj v izglasju, lahko pa le za analogičen *-û* po neakcentuiranih primerih.

⁴³ Po gradivu v seminarski nalogi M. Jenko.

⁴⁴ V tem govoru se pojavlja namesto tipa *stəzǎ* že tudi *stěza* (tu *stəzǎ* in *stěza*). Tukaj gre za analogični in ne glasoslovni pojav. Ker se v tipu *žěna*, *ženě* (tu *žěna*, *žənǐ*) posplošuje korenski poudarek v vse sklonih: torej tudi *žěne* itd., je po dubletah (še ob podpori pisave) *žənǐ* : *žěne* nastalo k *stəzǐ* tudi *stěze*.

Nepoudarjeni vokalizem ima zaradi obravnavanih redukcij omejeno distribucijo. Tak kot je naveden, nastopa le v posttoničnih zlogih. V predtoničnih pa ne nastopa v celoti. Tako je slika predtoničnega vokalizma:

i ə u

in še tu je *i* v primeri z *ə* in *u* slabo frekventen. Tudi v posttoničnih zlogih distribucija ni enakomerna. Navedeni vokali nastopajo pogosto le v izglasju, v neizglasnih posttoničnih zlogih pa nastopajo skoraj le *e*, *ə*, *a*, kajti *i*, *u*, *o* imajo v taki poziciji minimalno frekvenco.⁴⁵

V obrobnejših predelih gorenjskega osnovnega sistema so še drugačni razvoji. Ponekod redukcije še niso dosegle opisane stopnje. Predvsem najdemo tod diftongizacije pri sekundarno poudarjenih ali tudi že prej dolgih vokalih. Če se ob nastopu diftongizacij *eĭ* in *ou* še nista monoftongizirala, ampak šele pozneje, sta zdaj lahko zanju monoftonga ob diftongih za prejšnje monoftonge. Južnozahodni rob osnovnega gorenjskega sistema so zajele tudi inovacije, ki so obenem zajele del obsoško-idrijskega osnovnega sistema: iz delov obeh osnovnih sistemov je na ta način nastala skupina rovtarskih dialektov. Sem spada zlasti izguba intonacijskih opozicij, krajšanje visokih vokalov, na delu tega ozemlja premik cirkumfleksa proti začetku. Poljansko narečje je zaradi tega premika dobilo nepoudarjene posttonične dolžine,⁴⁶ katerih distribucija je sicer omejena na pozicijo za kratkim akcentom, toda ni mehanična, ker nastopa v enaki poziciji tudi kračina. Drugi dialekti, kateri so tudi izvedli tak akcentski premik, so posttonično dolžino skrajšali.

Med rovtarskimi dialekti je prvotno najbrž celo črnovrški dialekt spadal pod osnovni gorenjski sistem in njegovi diftongi *iĕ* in *uo* (oziroma *iə*, *uə*) za *ĕ* in *ō* so najbrž že sekundarni (*eĭ* > *e* > *iĕ*), vendar tu o tem ni mogoče podrobneje razpravljati.

V osnovnem dolenskem sistemu se je diftong *eĭ* ponekod disimiliriral v *āi*; dolga *e* in *o* sta se diftongirala v *iĕ* in *uo* (*ie*, *uo*); pri sekundarno poudarjenih vokalih pa se deloma *e* in *o* paralelno razvijata (navadno

⁴⁵ Nastali so po raznih asimilacijah ali so analogično vneseni (kot n. pr. v sklanjatvi *Marko-Markota* ali v opisnem deležniku *uzi, nuva* po *uzi, nu* ipd.).

⁴⁶ Glej Pintar, LMS 1895, 2; za razširjenost premika cirkumfleksa v rovtarskih dialektih prim. Bunc, SO XII, 126 sl.

diftongirata v *iĕ*, *uŕ*), deloma (v osrednjem delu dolenjščine) pa je dobil sekundarno poudarjeni *e* svoj par v *a*-ju, medtem ko se je sekundarno poudarjeni *o* umaknil *a*-ju, ki je tod navadno artikuliran zadaj, in se ožil.⁴⁷ *ä* (t. j. sekundarno poudarjeni *e*) in *a* sta bila tu v opoziciji prednji : zadnji, kar je privedlo do značilnih osrednjedolenjskih preglasov dolgo poudarjenega *a* za palatalnimi konzonanti v *ä*. Pri kratkem vokalizmu se je *ü* skoraj povsod delabializiral in sovpadel z refleksom za *i*, ki pa ga je po govorih v različni meri prizadela moderna vokalna redukcija. Izglasni *-ŕ* se je razvil v *-u*, ki je v severnem pasu že reduciran, medtem ko je v južnem še ohranjen, kar kaže, da je kronologija tega pojava in redukcije v obeh pasovih v različnem medsebojnem odnosu. Tudi preglase in akanje najdemo pogosto v dolenjščini.⁴⁸ Možna pa je tudi monoftongizacija diftonga *eĭ* (iz nekdanjega *ĕ*) v *e*-jevski glas lokalno različnih kvalitiet od *ä* do *e*.

Na Blokah⁴⁹ (osrednji del osnovnega dolenjskega sistema, zahodni del dolenjskega dialekta) imajo naslednji vokalni sistem:

dolgi vokalizem			kratki vokalizem		
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>iĕ</i>		<i>uŕ</i>		<i>ə</i>	
<i>iĕ</i>		<i>uŕ</i>	<i>e</i>	<i>o</i>	
<i>eĭ</i>	<i>ou</i>		<i>a</i>		
	<i>äĭ</i>				
	<i>a</i>				

Poleg tega lahko pri dolgem vokalizmu navedemo še diftong *ər* (glej na koncu). *ou* je v tem sistemu refleks za *ŕ*, *eĭ*, ki ima minimalno frekvenco, pa je bil sprva pozicijska varianta diftonga *äĭ* za palatali in diftonga *iĕ* pred *j*, toda zdaj je ta razvrstitev že porušena in včasih tudi v takih pozicijah že nastopa *äĭ*. Diftongov *eĭ* in *ou* ne moremo razstaviti na kratka *e* + *i* in *o* + *u*, ker nastopata, v takih

⁴⁷ Najbrž direktno in ne preko diftonga. Ta ozki *o* pa se lahko tudi že diftongira, kot n. pr. v okolici Velikih Lašč, kjer sovpade z *uŕ* iz *o* v osnovnem sistemu (t. j. z refleksom za *ŕ* in *ŕ*).

⁴⁸ Vendar je akanje lahko razvito do različne stopnje. V nekaterih govorih (n. pr. severovzhodni del dolenjščine) je akanje omejeno tudi glede na konzonantsko sosesčino (labiali in velari so lahko že prej zožili *o*).

⁴⁹ Po lastnem gradivu.

pozicijah, kjer sicer kratki vokali ne morejo nastopati, in imata tudi intonacijske opozicije, ki jih kratki vokali nimajo. Kvečjemu bi namesto diftongov *eĭ* in *ou* lahko postavili v sistem dolgega vokalizma *e* in *o* (ki zdaj v govoru tudi že nastopata v nekaterih prav mladih tujkah), kajti kvantiteta diftongičnega *e*-jevskega in *o*-jevskega dela ni jasno določljiva. V kratkem vokalizmu sta *i* in *ü* zelo redka, omejena na nekaj primerov v predtoničnih zlogih, kjer sta analogično vnesena; *u* pa že nastopa v vseh pozicijah in tudi pod kratkim poudarkom (nastal je iz izglasnega etimološkega *-o*, po asimilacijah reduciranih glasov *z* *u* in iz kratkega *ŭ*). Etimološka *i* in *u* sta se reducirala v *a*, ki pa ima v izglasju pozicijsko varianto *-j* (reduciran glas *i*-jevske barve). Pri dolgem vokalizmu se izglasna *iĕ*, *uŏ* razširita v *iĕ*, *uŏ*, vendar zaradi tega ne pride do nobenih nevtralizacij, ker prej *iĕ*, *uŏ*, ki sta refleksa sekundarno poudarjenih vokalov, v izglasju nista bila možna.

V Ambrusu⁴⁹ (centralni del dolenjskega dialekta) z drugim tipom razvoja sekundarno poudarjenih vokalov pa imajo naslednji vokalni sistem:

dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>	<i>ə</i>	
<i>e</i> (<i>eⁱ</i>)	<i>o</i>	<i>ɛ</i>	<i>a</i>
<i>e^a</i>	<i>a</i>		

Pod dolgi vokalizem spada pravzaprav še diftong *gr* (glej na koncu). Dolgi *e* (indiferenten ali nekoliko širok) je že po monoftongizaciji iz *eĭ* za *ě*, vendar je diftong še vedno običajnejši. *o* je v primeri z *e* nekoliko ožji. *ü* se je razvil v *iu* (*ju*), vendar je pri mlajši generaciji že splošno substituiran s knjižnim *u*. Kratki *i* ima minimalno frekvenco; *ə* pa je prednji — posebno izrazito prednji je v izglasju. Za palatali sta *e* in *a* nevtralizirana v *ä*.

V govorih s tem drugim tipom razvoja sekundarno poudarjenih vokalov, ki imajo četverkotni vokalni sistem, pa se z diftongizacijo refleksa za sekundarno poudarjeni *e* v *ja* in razpadom tega diftonga v *j* + *a*⁵⁰ spet razvijajo trikotni sistemi.

⁵⁰ N. pr. v Ribnici gre gotovo za razpad refleksa za sekundarno poudarjeni *e* v *j* + *a*, kljub sicer ohranjenim kvantitetnim opozicijam; *ja* v *zjáme* »iz jame« in v *zjámla* »zemlja« ali *uzjáme* < *uzeme* »vzame« je popolnoma enak.

Za zahodni del osnovnega dolenskega sistema (notranjski dialekt) je značilna zlasti izguba intonacijskih opozicij in premik akcenta v tipu *məgla* (kar povezuje ta del z nekaterimi drugimi primorskimi dialekti), s čimer so dobili spet kratko poudarjene vokale v nezadnjih zlogih, dalje navadno velarni tip etimološkega polglasnika, ki je pogosto še v opoziciji s prednjim polglasnikom, nastalim po redukciji iz etimoloških *i* in *u* (preko *ü* oziroma njegove variante *y*).⁵¹ Niso pa tudi redke vokalizacije enega ali obeh polglasnikov pod akcentom (zadnjemu se ponekod pridruži reducirani *a*) in kot naslednja stopnja (v notranjščini) odprava kvantitetnih razmerij.⁵² Za precejšen del notranjščine je še značilna asimilacija prednjega polglasnika z *u* v nov *y*.⁵³

Za vzhodni del osnovnega dolenskega sistema je značilna zlasti razširitev ali celo diftongizacija dolgih etimoloških *i* in *u*. Nad Savo pa je osnovni dolenski sistem prišel v zadnjih obdobjih pod vpliv štajerskih razvojov (kot so izguba intonacij, razvoj *a* > *e*, deloma že izgubljanje kvantitetnih razmerij ipd.).

V razvoju po času nastavljenih osnovnih sistemov so številni pojavi skupni za oba štajerska in za panonski sistem. Zlasti so se tu dolgi vokali pogosto diftongirali v smeri *ei*, *ou* čeprav ponekod samo *o* (n. pr. gornjesavinjsko, prekmursko), drugod oba ali morda samo *e* oziroma *en e*. Pogostne pa so tudi že nove monoftongizacije, ki so ponekod (kot gornjesavinjsko, obsotelsko) popolnoma dokazljive, ponekod (n. pr. južnopohorsko) pa ni mogoče z gotovostjo določiti, če so sedanji monoftongi še prvotni (zdaj sicer zoženi) ali že po monoftongizaciji nastali. Nista pa se diftongirala v smeri *ei*, *ou* tista *e* in *o*, ki sta refleksa kasneje podaljšanega *ē*- in *ē*- oziroma *ō*-, in navadno tudi sekundarno poudarjeni vokali ne (mogoče zaradi napetega izgovora?). Sovpadi starejših *ei*, *ou* z novejšimi *ei*, *ou* so potem lokalno različni, a pretiranih sovpadov se je jezik vendarle izogibal. Kjer sta sovpadla prvotno slovenska *ō* in *ō*-, tam je za *o* skoraj redno drugačen glas, le tam, kjer so v neki (kasnejši) dobi

⁵¹ S takim dvojnimi polglasnikom se dobijo nekateri govori tudi v dolenski (n. pr. okolica Grosuplja, Višnje gore). So pa v notranjščini tudi glede polglasnikov še drugačni razvoji, kot n. pr. pozicijska razdelitev etimoloških *a* v prednji in zadnji polglasnik ipd.

⁵² Precej podrobnosti o teh stvareh je mogoče najti pri Rigler, Južno-notranjski govori. Ljubljana 1965 (citiram JNG).

⁵³ Prim. Rigler, SR XI (1958), 206 sl.

svoje razvoja dosegli vsi trije glasovi monoftongično stopnjo, so sovpadli. Isto velja pri *e*-jevskih glasovih. Če sta sovpadla \bar{e} in \hat{e} -, je za e drugačen glas (sovpadejo pa seveda v paralelnih pogojih kot pri *o*). Eno takih področij s sovpadom vseh treh *e*-jev in *o*-jev je ozemlje ob srednji Savinji, kjer zdaj nastopa včasih že nova diftongizacija v obratni smeri (*ie*). Sekundarno poudarjeni vokali se v obeh štajerskih sistemih skoraj redno diftongirajo v smeri *ie*, *uo* (v panonskem sistemu so navadno še kratki). Kvaliteta diftongov za sekundarno poudarjene vokale je v glavnem odvisna od kvalitete vokala pred diftongizacijo; je pa navadno obratno sorazmerna s kvalitetami prej dolgih vokalov (oziroma diftongov). \hat{u} se je razvil v \bar{u} večinoma le na tistih področjih, kjer je nastal kak nov *u* (predvsem iz \bar{I} , ponekod, kot obsotelsko, tudi iz *ou*), drugod je navadno ali še ohranjen kot \hat{u} ali pa je dal *u*. Pogosto se v obeh štajerskih sistemih, a včasih tudi v panonskem, diftongirajo tudi dolgi *i* in *u* oziroma \hat{u}/\bar{u} v \bar{i} in \bar{u} oziroma \bar{u} ali \bar{i} , ki se lahko razširijo (*e \bar{i}* , [kozjaško] *ö \bar{u}*). Diftonga *e \bar{i}* , *ou* se ponekod disimilirata proti širini (zlasti prvotna *e \bar{i}* , *ou*), v obeh štajerskih sistemih ponekod prav do *a \bar{i}* , *au* (predvsem po južnem Pohorju in v okolici Šmarja pri Jelšah in Rogaške Slatine). Večinoma se širita oba diftonga paralelno, čeprav je tudi včasih pri enem ali drugem dosežena malo večja odprtost, le južno-vzhodni pas južnoštajerskega sistema je *ou* monoftongiziral v *u*, medtem ko se je *e \bar{i}* tam razširil proti *e \bar{i}* ali celo *a \bar{i} /a \bar{e}* , oziroma dal južnoobsotelsko \bar{e} . Ta monoftongizacija diftonga *ou* je razmeroma mlada (gotovo po 16. stoletju) in ta *u* ni identičen z *u*-jem v dolenjskem osnovnem sistemu.⁵⁴ Razvoj novejših diftongov *e \bar{i}* , *ou* (< \bar{e} , \bar{o}) je na splošno manj paralelen kot starejših (< \bar{e} , \bar{o} in tistih, ki z njima sovpadejo).

V kratkem vokalizmu so na tem področju sovpadli \bar{o} in *o* (goričanski dialekt v panonskem osnovnem sistemu, ki je najbrž nezadnje kratko poudarjene zloge nekoliko kasneje daljšal kot drugod na severu, je ob daljšanju menda še imel \bar{o} in *o*, vendar o tem tu ni mogoče podrobneje govoriti, a tudi dialektološki podatki za ta dialekt so skopi in nezanesljivi), \bar{e} in *e* sta sovpadla v obeh štajerskih sistemih, medtem ko se je v panonskem razlika obdržala in so sovpadi le lokalni. Značilen pojav je razvoj kratkega \bar{a} v *e*-jevski glas (\bar{a} je ohranjen le na skrajnem robu Štajerske), ki je samostojen pojav in ne istoveten z razvojem dolgega \bar{a}

⁵⁴ Glej Logar, Pogovori o jez. in slov. (1955), 65 (dodal bi, da gre verjetno za direktno monoftongizacijo \hat{o} > \hat{u} brez vmesne stopnje z \hat{o}).

v *e*. Deloma seže ta razvoj še v skrajni vzhodni rob koroškega osnovnega sistema (severnopohorsko in remšniško), kjer ima ta vokal pod poudarkom lahko še celo svojo posebno kvaliteto (severnopohorsko).⁵⁵ Razširjen pojav je še velarizacija *a*:⁵⁶ po večjem delu Štajerske (brez goričanskega in večine savinjskega dialekta) in v Prlekiji (z južnim robom Prekmurja) dolgega, kar sega tudi v del osnovnega koroškega sistema, v Prekmurju pa kratkega, kar je najbrž povezano z enako kvaliteto madžarskega kratkega *a*-ja. Pogosto pa pride tudi do podaljšanja kratko poudarjenih vokalov in s tem do izgube kvantitetnih razmerij. V obeh štajerskih sistemih je ta pojav skoraj splošen, a pogosten je tudi v panonskem. V zvezi s kvantitetnimi razmerami bi bilo treba omeniti, da so diftongi tipa *eĭ*, *ou* lahko daljši ali krajši; zlasti pohorski so navadno v prvem delu izrazito kratki (*ĕi*, *ăi*, *öu*, *ău*).

Od akcentских premikov je treba posebej opozoriti le na tip *okô* > *ôko*, ki je zajel zahodni del severnoštajerskega osnovnega sistema in je povezan z enakim premikom v precejšnjem delu koroškega osnovnega sistema.

Vse to področje je izgubilo tudi intonacijske opozicije.

Za ilustracijo bi navedel iz južnoštajerskega osnovnega sistema sistem za Zibiko.⁵⁷ Tam se je *eĭ* iz osnovnega južnoštajerskega sistema disimiliriral v *aĭ*, *e* se je diftongiral v *eĭ* in z njim je sovpadel tudi prejšnji *eĭ*² (le za nekatere primere prejšnjega *eĭ*² imajo *aĭ*), medtem ko je za *e* sedaj *ĕ*. Paralelno z *eĭ* > *aĭ* se je *ou* razvil v *au*, a prejšnji *o* > *ou*. Kot par k *ĕ* je nastopil v nekaterih redkih primerih tudi *ô* (v nekaterih tujkah, deloma pozicijsko). Dolgi *i* > *ĭ*, a kratko poudarjeni *i* dá *ĭ*, tudi kratko poudarjena *ü* in *a* se podaljšata. Sekundarno in kratko poudarjeni *e* in *ə* ter *o* dajo *ie* ter *uo*. V nepoudarjenih zlogih je vsak *o* dal *u*, *ü* pa deloma *i*, deloma *u*, a *ə* je kot na vsem tem področju prešel v *e*.

Diftonge tipa *eĭ* lahko zdaj v tem govoru razstavimo, saj ni kvantitetnih opozicij niti drugih stvari, ki bi to delitev branile, in tako dobimo takle vokalni sistem:

⁵⁵ Glej Logar, SR IX (1956), 33.

⁵⁶ Za razširjenost prim. zlasti Ramovš, KZSJ, 223—224; HG VII (glej stvarno kazalo).

⁵⁷ V okolici Šmarja pri Jelšah. Po gradivu v sem. nalogi M. Založnik.

poudarjeni vokalizem		nepoudarjeni vokalizem	
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>		
<i>ę</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>a</i>
<i>a</i>	<i>ā</i>		

Gre torej za pravokotni sistem, ki je v poudarjenih zlogih organiziran po labialnosti, v nepoudarjenih pa po timbru. Do neke mere nam to pojasni, zakaj se tu drži *ü* (oziroma zakaj se je sploh etimološki *u* razvil prav do *ü*), čeprav ni nastal drug *u* (*u* lahko nastopi le v izredno redkih onomatopoetičnih ali ekspresivnih izrazih). Na splošno pa se v slovenščini le kaže težnja k trikotnim vokalnim sistemom in pozicijsko je pravzaprav tudi tukaj že nakazan razvoj v to smer. Pred *r* imajo namreč za *ę* varianto *er*; torej nastopajo v tem parcialnem sistemu: *er*, *ar*, *ār*.

V drugih govorih so tudi drugačni razvoji in drugačni sovpadni. Večkrat dobimo isti refleks za kratko poudarjeni *i* in sekundarno poudarjeni *e* (in *a*) ter za novi *u* (iz *ī*, po vokalizaciji iz *u* ipd.), ki je prišel pod kratki poudarek, in sekundarno poudarjeni *o*. V teh govorih se navadno paralelno razširi tudi (prej) kratko poudarjeni *ü* v *ö* ali celo diftongira v *üa*. Monoftongizacije so precej pogostne v južnem obsotelškem predelu (o predelu ob srednji Savinji glej zgoraj). Najjužnejši del obsotelškega dialekta različno zajemajo nekatere štajerske in centralno-slovenske inovacije. Medtem ko so v starejši fazi dolgi *e*-jevski in *o*-jevski vokali imeli štajerski razvoj, pa sta kratki *ě* in večinoma *ē* obravnavana tako kot v centru. Toda pri tem mogoče ne gre za različen obseg inovacij, ampak za mešanje oziroma izpodrivanje nekaterih refleksov. To delno mešanje ni na obmejnih ozemljih nič posebnega. Je pa v tem predelu zanimiv moščanski govor, ki je cirkumfleks nadomestil s kračino. Ker so na ta način vokali iz sistema dolgega vokalizma pomnožili sistem kratkega vokalizma, v katerem so bili vokali z drugačnimi kvalitetami, ima zdaj ta govor za slovenske razmere zelo bogat kratko poudarjeni vokalizem (v njem nastopajo tile kratko poudarjeni vokali: *i*, *ę*, *e*, *ę*, *a*, *ā*, *o*, *o*, *u*, *ü-ö*, *ā* poleg *r*).⁵⁸

⁵⁸ Vokalni sistem in druge podatke za Mostec glej pri Toporišič, Dolenjski zbornik 1961, 205–222.

Iz severnoštajrskega osnovnega sistema bi navedel vokalni sistem iz Zafosta pri Slovenski Bistrici.⁵⁹ Tudi tukaj so odpravljene kvantitetne opozicije, čeprav fonetična kvantiteta pravzaprav še obstaja. V diftongih so namreč vokali kratki (*äi* ipd.). Vendar kljub temu v sistemu ni treba teh diftongov jemati za enoten fonem, ampak jih lahko razlagamo kot skupino fonemov s pozicijskim krajšanjem poudarjenega vokala, saj vsi ti vokali iz diftongov (mislim na zveze vokal + *i* ali *u*) nastopajo z istimi kvalitetaми tudi samostojno. Obenem pa ni možen dolg vokal + *i*, *u* in so torej kračine v teh diftongih samo pozicijske.

V tem sistemu so se vsi kratko poudarjeni vokali (tisti, ki so bili kratko poudarjeni v osnovnem severnoštajrskem sistemu ali ki so kasneje prišli pod akcent⁶⁰) podaljšali. Sekundarno in kratko poudarjena *e* in *o* dasta diftonge *ie* in *uo*. Isti refleks kot kratki *e* da v tem govoru tudi *æ*. *ē* in *ō* iz osnovnega sistema dasta *î* in *û*, *î* in *û* dasta tudi prej kratko poudarjena *i* in *u*, medtem ko se prej dolga *i* in *u* (< *ù*) diftongirata v *ëi* in *öu*, ki ju lahko razdelimo na *ê* + *i* ter *ô* + *u*. Prejšnja diftonga *eï* in *ou* sta se disimilirala v *aï* in *au*; prejšnji *ā* > *â*, *à* > *ā*; *ē* in *ō* sta se zožila (ni povsem gotovo, če direktno) v *ē* in *ō*; etimološki *ā* + *j* pa je dal *ā*. Nepoudarjeni *ú* je dal *u*.

poudarjeni vokalizem

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ē</i>	<i>ō</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>
<i>ä</i>	<i>â</i>
<i>a</i>	

nepoudarjeni vokalizem

<i>i</i>	<i>u</i>
<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>	

Iz osnovnega panonskega sistema bi navedel sistem iz Cankove.⁶¹ Tukaj se je *ō* iz osnovnega panonskega sistema diftongiral v *ou* in sovpadel s prejšnjim *ou*; *ē* se je zožil v *ē*; nastal je tudi že nov *ō*, vendar ima še minimalno frekvenco, saj je nastal v glavnem v skupini *rl* > *rō*.

⁵⁹ Po gradivu v sem. nalogi R. Berdnik.

⁶⁰ V tem govoru se je izvršil sekundarni akcentski premik (tip *žena*), za tem še en premik z zadnjega kratkega zloga na predtonične (kratke) vokale in premik cirkumfleksa z odprtega končnega zloga proti začetku (tip *oko*).

⁶¹ Po gradivu v knjigi A. Pável, *A vashidegkuti szlovén nyelvjárás hangtana*. Budapest 1909.

u je iz *l*. Kratka *o* in *o* sta sovpadla v *o*, *ä* se je velariziral, *a* pa razvil v *ä/ę*.

Sistem v Cankovi je torej tak:

dolgi vokalizem			kratki vokalizem		
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>
<i>eĭ</i>	<i>ou̯</i>		<i>ę</i>	<i>ȯ</i>	
<i>ę</i>	<i>ȯ</i>		<i>ä</i>	<i>â</i>	
	<i>a</i>				

V nepoudarjenih zlogih se *i* in *ü* nevtralizirata v *i*. Pozicijsko nastopa tudi *ö*. Razen navedenih vokalov imajo še zlogotvorni *r* in v nepoudarjenih zlogih tudi *l* (nov, nastal po redukciji vokalov in v tujkah).

Diftongi *eĭ*, *ou̯* pa so že v tem sistemu nekoliko problematični. Mogoče bi jih bilo treba razstaviti na *ę + ĭ* in *ö + u̯*. Intonacijskih opozicij, ki bi nam razstavitev še najbolj branile, zdaj tukaj ni. *ę* in *ö* pa nastopata tudi v vseh takih pozicijah v besedi kot diftonga. Da so v starejši fazi jezika bili ti diftongi obravnavani monofonemsko, nam kaže razvoj *u*-ja in *l*-a (etimološki *u* se je razvil v *v* in *l* v *o* ob istočasni eksistenci diftonga *ou̯*). Diftonge sem pustil nerazstavljene le zato, ker imajo za *l o*, medtem ko v tistih prekmurskih govorih, v katerih diftong *ou̯* razpade na *o + u̯*, navadno *o* razvijajo v *u*. Vendar povsem zadosten argument to ni.

Ta cankovski sistem pa je obenem tudi starejša stopnja številnih dalje razvitih prekmurskih sistemov. Enega izmed najdalj razvitih predstavlja sistem v Górici.⁶² Dolgi vokali *i*, *ü*, *u*, *ę*, *ȯ* iz cankovskega sistema so se tu diftongirali v *iĭ*, *üi*, *uu*, *eĭ*, *ou̯*, nato pa so se kratko poudarjeni vokali podaljšali. S tem so diftongi razpadli na skupine fonemov. V nepoudarjenih zlogih pa sta se *ę* in *ȯ* razvila v *i* in *u*. Tako so dobili naslednji sistem:

poudarjeni vokalizem			nepoudarjeni vokalizem	
<i>i</i>	<i>ü</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ę</i>	<i>ȯ</i>		<i>ę</i>	<i>â</i>
<i>ę</i>	<i>â</i>			
	<i>a</i>			

⁶² Po gradivu v dipl. nalogi I. Celec.

Pozicijsko nastopa tudi *ö*. Zlogotvoren je tudi *r* (in nepoudarjeni *l*). V nekaterih izredno redkih primerih je mogoče tudi že analogično vnesti *ü* v nepoudarjeno pozicijo.

So pa tudi še drugi zanimivi razvoji. Ne sovpadе povsod *e_i*, če nastane iz *e* v osnovnem sistemu (iz začetno slc. *e*, *ē*) s prejšnjim *e_i* (< *ē*). V Markovcih⁶³ je n. pr. *e_i* < *ē* razširjen in je novi *e_i* ožji. Tudi v nepoudarjenem vokalizmu so še različni razvoji. Nepoudarjeni *a* večkrat ni velariziran (ampak samo kratko poudarjeni). S tem pa je dana možnost prehoda *ä* v *a*, ki narašča v smeri proti severu od pozicijskega do splošnega v Porabju.⁶⁴ Od pozicijskih pojavov bi bilo treba omeniti, da nastopajo pogosto zoževanja pred nazali, monoftongizacije pred nazali ali krajšanja pred sonanti ipd.

V obsoško-idrijskem osnovnem sistemu sta se dolga *e* in *o* diftongirala v *ie* in *uo*, ki sta v večini tega osnovnega sistema sovpadla z *ię* in *uę*. Cerkljanski dialekt pa je *ię* in *uę* pred sovpadom monoftongiziral v *i* in *u*. Severni del tega osnovnega sistema (ob gornji Soči) ima še ohranjene intonacijske opozicije, medtem ko jih je področje ob Idriji izgubilo. To področje ob Idriji⁶⁵ so skupaj z jugozahodnim delom gorenjskega osnovnega sistema zajele še nekatere druge inovacije, ki so zdaj značilne za rovtarsko skupino dialektov. Med te inovacije spada zlasti bolj ali manj izrazito (ponekod samo fonetično) krajšanje dolgih *i* in *u*. Najbolj je to prišlo do izraza v cerkljanskem dialektu, ki je *ię* in *uę* iz osnovnega sistema monoftongiziral v *i* in *u*. Ta nova *i* in *u* sta prišla v opozicijo s prejšnjima (v osnovnem sistemu dolgima) *i* in *u* kot dolgi : kratkemu. Krajšanje *i* in *u* je ena najpomembnejših inovacij, ki obenem

⁶³ Po podatkih T. Logarja.

⁶⁴ Prim. Vratuša, SJ II (1959), 222.

⁶⁵ Mejo rovtarski dialektični skupini je težko postaviti nad Tolminom pod Kamno (Ramovš, DK, 29; HG VII, 82), ker se bistvene značilnosti rovtarščine začno šele pod Tolminom nad Mostom na Soči. Okolica Tolmina ima še intonacijo in krajšanje dolgih *i* in *u* tu ni več posebno izrazito in tvori v tem nekaj prehod. Govor same okolice Tolmina je v dialektološkem pogledu prehodni govor, ki pa je bližji obsoškemu dialektu kot rovtarščini. Zato dosedanji tolminski dialekt lahko razdelimo na manjši severozahodni del (s Tolminom), ki bi kot poseben govor spadal pod obsoški dialekt, in ostali del, ki bi kot poseben govor (oziroma govori) spadal pod cerkljanski dialekt. Vsekakor tolminščina ni pripraven izraz za označevanje kakega dialekta (prim. tudi op. 66).

z izgubo intonacijskih opozicij tvori osnovo tudi splošnemu akustičnemu vtisu rovtarščine.⁶⁶

Rovtarski dialekti spadajo torej med tiste slovenske dialekte, ki še dobro čuvajo kvantitetne opozicije. V svojem novejšem razvoju so šli deloma celo v nasprotno smer kot drugi slovenski dialekti, ki so že od podaljšanja skrajšanega akuta (na tem ozemlju že ob začetku tretje etape razvoja vokalizma) težili k odpravi kratkih poudarkov na nezadnjih zlogih. Kot omenjeno, so *i* in *u* ali boljše rečeno, ozke monoftonge celo skrajšali, pa tudi vokalov (tudi širokih), ki so kasneje prišli pod akcent, pogosto ne daljšajo, in sicer tam, kjer so *i* in *u* toliko skrajšali, da so že pred daljšanjem sekundarno poudarjenih vokalov ustvarili kategorijo kratko poudarjenih vokalov v nezadnjem zlogu.

Zaradi navedenih razvojev in že prej omenjenega akanja, razširitve prej kratko poudarjenih *i* in *u* > *e* in *o* ter zaradi novejšega razvoja *a* > *o* (zlasti pod poudarkom, nepoudarjeni je, če je bilo le mogoče, onemel ali pa so prevzeli zlogotvorno funkcijo sonanti) so dobili v Cerknem⁶⁷ (rovtarski del obsoško-idrijskega osnovnega sistema) naslednji vokalni sistem:

dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>		<i>a</i>	

V tem cerkljanskem sistemu so torej pri dolgih vokalih *i* < *ē*, *ě*; *ie* < *ē*, *ě*-, *ē*, *ě*-, *a* < *ā*, *á*-, *ā*, *á*-, *uo* < *ū*-, *ō*, *ó*-, *u* < *ū*; pri kratkih pa *i* < *ī*, *í*-, včasih *i* (navadno onemi); *e* < *-ē*, *-ě*-, *-é*, *-í*, *ě*, *e*, *é*, po preglasu tudi iz *a*, *-á*; *a* < *-á*, *-ò*, *-ó*, *a*, *o*, *o*; *o* < *-ò*, *ò*, *-ú*, redko *u*; *u* < *ū*, *ú*-, včasih *u* (navadno onemi) ter po asimilacijah nekaterih vokalov z *u* in za *-o* v neutr. adj. Nosilci zloga pa lahko postanejo tudi sonanti *r*, *l*, *m*, *n*, če je bil ob njih redukcije zmožen vokal.⁶⁸ Intonacijskih opozicij nimajo.

⁶⁶ Zato sem v opombi 65 tudi razdelil tolminščino, kajti omenjene inovacije so za rovtarščino pomembnejše kot močnejše razvita sekundarna palatalizacija in akanje, ki deloma povezujejo okolico Tolmina na rovtarščino.

⁶⁷ Po sem. nalogi S. Močnik.

⁶⁸ Po izvoru so zlogotvorni sonanti vedno novi. Stari *r* se je preko *ar* razvil v *or* (tako tudi nekateri primeri s predčasno redukcijo).

V nekaterih rovtarskih govorih pa sovpadе $i\dot{e} < \check{e}$ z $ie < e$ in e ter se ne razvije v i (n. pr. okolica Mosta na Soči itd.), enako kot tudi v obsoškem dialektu.

V severnem delu obsoško-idrijskega osnovnega sistema — v obsoškem dialektu — pa je n. pr. v Trenti⁶⁰ takle vokalni sistem:

dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
i	u	i	u
$i\dot{e}$	$u\dot{o}$	e	
e		$e \cdot o$	
e o		-a	
a			

Poleg tega imajo še diftong ∂r (med dolgimi nosilci zloga). V tem sistemu $i\dot{e}$ in $u\dot{o}$ zastopata $i\dot{e}$ in $u\dot{o}$ ter e in o iz osnovnega obsoško-idrijskega sistema, e in o pa sta refleksa sekundarno poudarjenih, prej kratkih e in o .⁶⁰ Zelo redek glas je e , nastal je v nekaterih primerih iz podaljšanega kratko poudarjenega e (različnega izvora), ki je prišel pod akcent v nezadnjem zlogu, in pozicijsko iz $i\dot{e}$ v določenih zvezah s palatalnimi konzonanti. Pri kratkem vokalizmu nastopa a samo v izglasju, ker se je v internih pozicijah redno razvil v e . Kratko poudarjena e in o sta nekoliko širša kot v nepoudarjeni poziciji. Kratki e je torej pomnožen z a -jem, o pa s kratko poudarjenim in izglasnim u . Nepoudarjeni u v internih zlogih (tudi iz \check{u}), kratki i v vseh pozicijah (razen vzglasja) in ∂ ter deloma nepoudarjeni e dajo e (skoraj bi ga lahko označili tudi z e). Sedanji kratki i je iz vzglasnega i (po asimilaciji s protezo), analogično vnesen iz dolgih zlogov (po enakih principih kot v centru), po asimilacijah vokalov z j in v 3. os. prez. glagolov tipa *lovi*, *trpi*, ki imajo iz nejasnih razlogov premaknjen akcent, vendar vokal ni reduciran. u nastopa v paralelnih pozicijah (razen zadnje) kot i .

Na dolgih vokalih so v tem sistemu intonacijske opozicije.

V ostalem delu soškega dialekta so še nekatere druge značilnosti. Okrog Kobarida sekundarni akcentski premik še ni izvršen (povezano z beneškimi govori), kar je verjetno v zvezi z melodično linijo akuta, ki ima pri prejšnjih akutih na nezadnjih zlogih zelo močan tonični višek

⁶⁰ e pozicijsko tudi namesto $u\dot{o}$ in o za u -jem.

na koncu. V nekaterih severnejših govorih predtonični *o* prehaja v *u*, medtem ko dobimo v južnem delu še akanje (povezano z rovtarskimi govori in naprej proti dolenjščini) itd.

V beneško-kraškem osnovnem sistemu so se nazali denazalizirali v vokale različnih kvalitiet, najbrž tudi časovno precej različno. Ne moremo nastaviti na tem področju enotne denazalizacije in potem iz enotnih oralnih vokalov nadaljnjega razvoja.

Severni predel je oba nazala približno paralelno denazaliziral v zmerno široka *ɛ* in *ɔ*, ki sta sovpadla z *e* in *o* iz osnovnega sistema. Ker ta predel ni izvedel sekundarnega akcentskega premika, je sistem dolgega vokalizma zelo preprost in ni doživel kakih posebnih razvojev, zato kaže v primerjavi z drugimi slovenskimi vokalnimi sistemi razmeroma precej arhaično stopnjo. Pri kratkem vokalizmu je malo več sprememb, vendar gre tudi tu predvsem le za razvoj *ə* > *a* in lokalno nekoliko različno obravnavanje kratkega *e* ter deloma tudi *ĩ* in *ũ*. Na ta način so z navedenimi razvoji in razvojem predtoničnega *e* > *a* dobili v Breginju tale vokalni sistem⁷⁰ (na dolгих vokalih so intonacijske opozicije):

dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>u</i>
<i>iɛ</i>	<i>uɔ</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>ɛ</i> · <i>ɔ</i>		<i>a</i>	
<i>a</i>			

V dolгих zlogih imajo tudi *ər*, v kratkih zlogih pa nastopa ob sonornikih še *ə*, toda lahko bi te skupine *ər*, *əl*, *əm*, *ən* imeli za zlogotvorne sonante (*r*, *l*, *m*, *n*).

Južnejši predel (briško-banjško-kraški) je obdržal nazale najbrž še dalj časa. Glede na kvantiteto so še pred denazalizacijo dobili različne kvalitete. Tako so se v izglasnih in kratko poudarjenih zlogih v vsem južnem predelu razvili v *ə/g* in *u* (ali sprva lahko tudi *ó*), v internih nepoudarjenih so menda povsod sovpadli z *e* in *o*, v dolгих zlogih pa so

⁷⁰ Nastavljen po Logar, SR IV (1951), 225 sl., in po magnetofonskih posnetkih v arhivu Inštituta za slovenski jezik SAZU.

se v briško-banjškem delu razvili proti širini ($a/\epsilon, \varrho$), v kraškem pa proti ožini (v zahodnem kraškem delu⁷¹ ϵ proti širini, ϱ proti ožini). Vsaj deloma je to najbrž tudi posledica različnih časovnih relacij pri denazalizaciji (glede na geografijo, kot glede na pozicijo in vrsto nazala). Solkanski govor je denazaliziral ϵ v neke vrste reduciran glas (ki preide zdaj v glavnem v a , v Grgarju pa v nekak $y\partial$),⁷² ki pa je moral iti preko a , ker da tam tudi \bar{a} ob nazalnem konzonantu isti refleksi. Ta južni predel je izgubil intonacijske opozicije.

V Kojskem, kjer je za ϵ refleksi a , za ϱ ϱ , za \bar{o} iz osnovnega sistema uo , za sekundarno poudarjena e in o pa ϵ in ϱ , je dolgi vokalizem pravzaprav tak kot v Breginju, le da je tukaj še ∂ podaljšan, seveda ima drugačen izvor in drugačno frekvenco. Značilna pa je za ta govor neke vrste metatonija. Vokalna redukcija izglasnih vokalov (ki zajame etimološka $-i$ in $-u$ ter tudi $-u < -\varrho$ in $-\partial < -\epsilon$) je tukaj zapustila sledove v kvantiteti in tonični podobi predhodnega vokala.⁷³ Težko je reči, kaj tukaj pravzaprav označuje (markira) te metatonirane vokale, ali kvantiteta ali intonacija. Če intonacija, potem bi tudi v tem pogledu bil kojščanski vokalizem enak breginjskemu (seveda fonetična podoba te intonacije in njena distribucija se razlikujeta od breginjske).

Drug značilen pojav, ki ga srečamo v tem koncu, je vokalna harmonija. Vokalna harmonija je sicer v slovenščini razmeroma pogosten pojav, vendar jo srečujemo v jugovzhodnem delu slovenščine bolj pozicijsko omejeno (prim. že zgoraj naveden razvoj ϵ [$< \check{e}$] $> e$ pred e , v osnovnem dolenjskem sistemu so po vokalni harmoniji prešli predlogi $na, za, nad > ne, ze, ned$ ⁷⁴ ipd.), severozahodni del slovenščine pa jo ima na več različnih, čeprav ne strjenih področjih na različne načine (glede na odprtost, timbre ali resonanco) precej daleč razvito.⁷⁵ V novejšem času se zdi, da vokalna harmonija čedalje manj deluje, saj celo v rezijansčini

⁷¹ Tudi južni rob briščine bo spadal sem, prim. Logar, JiS IV (1958/59), 133.

⁷² Prim. za refleksi a -ja ob nazalnem konzonantu in za refleksi nazala ϵ : Pagon (pismo Cafu), ZMS II (1900), 239; Skrabec, Cv. XXVIII, 1 c. XXX, 3 c; Logar, SR V—VII, 163—164, VIII, 39—42; Rigler, JNG, § 41.

⁷³ Glej Skrabec, Cv. XX (1902), 3 b; podrobneje Logar, SR IX (1956), 41, XI (1958), 111—112.

⁷⁴ Glej Rigler, SR XII (1959/60), 230—248.

⁷⁵ Prim. Baudouin de Courtenay, Opyt, 89 sl., za Rezijo; Scheinigg, Kres 1881, 525 sl., Program des k. k. Staats-Gymnasiums zu Klagenfurt 1882, 3 sl., za Rož (glede rožanske vokalne harmonije prim. še spodaj); Strekelj, AfsIph XXXV (1914), 138, za Kras; Logar, JiS IV (1958/59), 134, za Banjščice (v sekundarno poudarjenih zlogih, n. pr. *sòstra* : *sèstre*, *nàga* : *na nèg*).

ni več živ pojav, zlasti v centralnih dialektih pa se zdaj (najbrž po 18. stoletju) pojavlja celo nasproten pojav vokalne disimilacije.⁷⁶

Eden izmed govorov, ki so razvili vokalno harmonijo, je tudi komenski govor⁷⁷ v kraškem dialektu. Ta govor je večinoma reduciral kratka *i* (razen izglasnega) in *e* iz osnovnega sistema v *ę*, kratki *a* (tudi tistega, ki je v posameznih primerih po asimilacijskem ali disimilacijskem akanju nastal iz *o*) in kratko poudarjeni refleksi za *ę* in najbrž *o* pa v *ą* (kratki *u* ima več refleksov, redukcije izostanejo pogosto pri posttoničnih glasovih, vendar teh stvari tu ni mogoče podrobneje obravnavati). Toda ta dva glasova sta ostala samostojna fonema samo v nevtralni poziciji (v zadnjem zlogu, če ni bil v sosesčini palatalni konzonant), drugod sta se vokalno harmonično porazdelila glede na naslednji prednji ali zadnji vokal (ob palatalnem konzonantu je tudi *ę*).

Kakor sem že omenil, je kraščina razvila refleksi za *o* proti ožini. Bil je take kvalitete, da se je razvil v *uo*, in sicer prej kot je to stopnjo dosegel *ō* iz osnovnega sistema (= *ô*-), ki je na tem ozemlju do danes tudi dal *uo*. To nam dokazuje prav komenski govor, ker je *uo* < *o* skupaj z *uo* iz osnovnega sistema (slovenski cirkumflektirani *o*) razvil v *u*, preden se je *ō* iz osnovnega sistema (slovenski novoakutirani *o*) razvil v *uo*.⁷⁸ Ta *uo* (iz cirkumfl. *o* in *o*) je komenski govor razvil v *u* zato, da je spet vzpostavil ravnotežje v sistemu, kajti za etimološki *u* je iz sosednjega notranjskega dialekta prevzel *y* (varianta *ü*). Za dolgi *ę* imajo zdaj *ię*; *ę* in *ō* iz osnovnega sistema sta se diftongirala v *ię*, *uo*; *e* in *o*, ki sta prišla pod sekundarni poudarek, pa sta zavzela mesto dolgih *ę* in *o* (isti refleksi dasta tudi kratko poudarjena *e*, *o*). Tako je v komenskem govoru (za kraj Gorjansko)⁷⁷ tale vokalni sistem:

dolgi vokalizem			kratki vokalizem		
<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>	<i>i</i>	<i>y</i>	<i>u</i>
<i>ię</i>		<i>uo</i>			<i>o</i>
	<i>ę</i>	<i>o</i>		<i>ę</i>	<i>ą</i>
	<i>a</i>			<i>a</i>	

⁷⁶ Glej Rigler, SR VIII (1955), 225 sl., in JNG, § 110.

⁷⁷ Po gradivu pri Strekelj, AfsI Ph XXXV, 150–150; Morphologie des Görzer Mittelkarstdialektes, Wien 1887.

⁷⁸ Severno in zahodno od komenskega govora pa se *uo* za *o* ni razvil v *u* in sta oba *uo* zdaj sovpadla. Prim. o razvoju *ę* v kraškem dialektu še Rigler, RSI XXI (1960), 30–32.

Pri kratkem vokalizmu nastopajo v izglasju (tudi pod kratkim poudarkom) lahko vsi vokali razen *a*, pod kratkim poudarkom v internih zlogih le *e* in *a* ter v redkih primerih *o* (iz *o* ali *u*, ki sta prišla pod akcent ob zadnjem akcentskem premiku), v predtoničnih zlogih pa sta najbolj pogostna tudi *e* in *a* ter tudi še *o*, redka pa sta *i* in *y*. *a* je refleks izglasnega *e*, posttoničnega etimološkega *a*, a v nekaterih primerih je nastal tudi po redukciji iz posttoničnega *i*.⁷⁹

Na problematičnosti v nastavljenem osnovnem koroškem sistemu sem že opozoril. Ni gotovo, kdaj se je vključil *e* v druge foneme. Po govorih se je vključeval različno: na zahodnem in vzhodnem robu osnovnega sistema je šel v *iē*, drugod pa najpogosteje v *e*. Na zahodu (ziljsko) sta *e* in *e'* sovpadla v *e*, zdaj navadno že *e*, isto se je zgodilo pri *o*-jih in mesto širokih *e* in *o* sta zavzela refleksa nazalov in *e²*, ki pa sta zdaj skoraj bolj indiferentna kot široka. Nista pa povsod sovpadla *e* in *e'*. Že od Roža (n. pr. Sele) proti vzhodu srečujemo govore z ohranjeno razliko med obema. *e²* (obenem z refleksom za *e*, pa najsi bo denazaliziran ali še nazalen) je v tistih govorih, v katerih je bil širši od *e'* in ki so hkrati tudi *a* labiovelarizirali v *ā*, zavzel izpraznjeno *a*-jevsko mesto (n. pr. pogosto v podjunščini).

V rožanščini in vsaj delno v podjunščini se je razvil še *ē* kot pozicijski glas.⁸⁰ Obseg njegovega nastanka še ni jasno določen. Zdaj je večinoma že izgubljen: je pa v nekaterih govorih stopil z določenimi ali vsemi *e*-jevskimi glasovi v opozicijo kot ozek (*e*) proti širšemu ali širšim glasovom (iz drugih *e*-jev).

V koroščini je treba izmed nekaterih značilnih vokaličnih pojavov omeniti razvoj *iē* in *uo* v *i* in *u* v delu rožanščine, vendar sta ta *i* in *u* v nasprotju s cerkljanščino sovpadla z etimološkima *i* in *u*. Značilna je še rožanska vokalna harmonija, ki je nepoudarjene *e*-jevske in *o*-jevske vokale ob poudarjenih ozkih vokalih zožila. Tako sta bila v nepoudarjenih zlogih dvojna *e* in *o*; širši *e* se je potem v rožanščini razen v iz-

⁷⁹ Tudi Streklejeve zlogotvorne sonante lahko razrešimo na *a* + sonant.

⁸⁰ Prim. Scheinigg, Kres 1881, 618; Program ..., 23—26; Ramovš, HG VII, 12, 22—23; Isačenko, Sele, 31, 80—81.

glasju večinoma razvil v *a*,⁸¹ ožji pa je ostal *e*, pri *o*-jih sta lahko še zdaj dve kvaliteti ali pa sta sovpadla.⁸²

Za ilustracijo bi navedel nekaj vokalnih sistemov.

V Št. Jakobu v Rožu⁸³ so razvili *ię* in *uo* v *i* in *u*; *ę*, *e* in *ę'* iz osnovnega sistema so tukaj sovpadli in dali do zdaj *ę*, *o* in *o* pa *o*; *ę'* in *ę* sta dala *e*, *o* pa *o*. Morebitni *ě* ni zapustil sledov. Ker ta govor ni izvršil niti sekundarnega akcentskega premika niti premika cirkumfleksa proti začetku, je sistem dolgega vokalizma dokaj preprost. Preprost je tudi kratki vokalizem, upoštevati je treba le moderno vokalno redukcijo, po kateri sta se *i* in *u* razvila v *ə* in tudi širša varianta kratkega *e* v *a* (razen v izglasju). Ožja in širša (pozicijska) varianta nepoudarjenega *o*-ja se že zelo težko ločita. Kratki *e* + *i* je dal *ę* (nastopa samo v izglasju):

dolgi vokalizem		kratki vokalizem	
<i>i</i>	<i>u</i>	<i>ə</i>	<i>u</i>
<i>ę</i>	<i>o</i>	<i>-ę</i>	<i>ə</i>
<i>e</i>	<i>o</i>	<i>e</i>	<i>o</i>
<i>a</i>		<i>a</i>	

Imajo tudi še *ər*. Pri kratkem vokalizmu je *u* izredno redek (v glavnem le v končnici dat. sing. masc. nekaterih zaimkov in pridevnikov *-umə* ter v izjemnih primerih analogičen kot *druĳá* »drugega«), *i*-ja pa sploh nisem našel. Kratki *e* v internih zlogih se nagiblje k ožini, medtem ko je izglasni *-ę* zelo ozek.

Mnogo bolj kompliciran vokalizem je v Selah.⁸⁴ Tu *e* in *ę'* nista sovpadla, zato je *ę'* (v katerega je prešel seveda tudi refleks za *ę*) sovpadel z *ę'*, ki je zdaj diftongiran v *ęü/ea*. Ker poznajo tukaj sekundarni akcentski premik, so dobili še sekundarno poudarjeni *e*, ki je sovpadel z *e* iz osnovnega sistema in je zdaj zanj širok *e* (sekundarno poudarjeni *e* je torej ožji od refleksa za *ě*- in *ę*). Enako je pri *o*-jih refleks za *o* sovpadel

⁸¹ Scheinigg (v delih iz op. 75) je mislil, da gre *e* > *a* po vokalni harmoniji, toda razvoj *ę* > *a* je pojav, ki ni odvisen od sosednjega zloga, vokalno harmonično je le zoženje *e* (in *o*) pred ozkim poudarjenim vokalom, ki se je izvršilo pred pojavom *ę* > *a*.

⁸² V nekaterih govorih pa gredo ožje variante *e*-ja in *o*-ja celo v *i* in *u* (sporočilo dr. T. Logarja).

⁸³ Po gradivu, ki ga je zbrala M. Janežič za SLA, in njenih osebnih podatkih avtorju.

⁸⁴ Po Isačenkcu, Narečje vasi Sele na Rožu, Ljubljana 1939.

z φ (zdaj $\varphi\bar{a}/oa$), medtem ko za sekundarno poudarjeni o ni gotovo, če je sovpadel z o iz osnovnega sistema, ali je malo širši. Isačenko namreč navaja⁸⁵ poleg oa še φ in φ , toda iste primere z o iz osnovnega sistema piše enkrat z φ , drugič z φ .⁸⁶ Imajo tudi \bar{e} , in sicer zdaj brez pozicijske razvrstitve. Za sekundarnim akcentskim premikom so izvedli še en akcentski premik, in sicer z dolgega in kratkega (v zapoznelih primerih) končnega odprtega cirkumflektiranega zloga, toda premaknjeni akcent še ni podaljšan. Razvoja kratkega $e > a$ ta govor ne pozna, v njem je nasprotno vsak nepoudarjeni e prešel v \bar{i} , enak glas da tudi nepoudarjeni i . Vsak nepoudarjeni o je zožen v φ . Že iz tega je jasno, zakaj so e -jevski in o -jevski vokali, ki so prišli pod akcent pri zadnjem akcentskem premiku, ozki. Pod kratkim poudarkom sta i in u dala \bar{a} . V Selah so zdaj po Isačenko tile dolgi vokali: i , $i\bar{a}$, \bar{e} , \bar{e} , ea , a , oa , φ , φ , $u\bar{a}$, u , \bar{e} (\bar{e} je v tujkah).

Znano je, da imajo v delu Podjune še zdaj prave nazalne vokale,⁸⁷ vendar samo v dolgih zlogih. Na področju, kjer prebivajo tako imenovani Dravci, imajo tale vokalni sistem:⁸⁸

dolgi vokalizem				kratki vokalizem		
i	u			i		u
$i\bar{a}$	$u\bar{a}$			e	\bar{a}	o
e	o				a	
ea	oa	$+ \bar{a}$	φ			
\bar{a}	\bar{a}					

Za \bar{a} , φ , i , u ni potreba pojasnil, $i\bar{a}$, $u\bar{a}$ so za $i\bar{e}$ (in \bar{e}), $u\bar{o}$; \bar{a} je iz dolgega a , \bar{a} pa iz \bar{e} ; ea je za \bar{e}' ; oa za φ . Sekundarno poudarjeni vokali so še kratki, in sicer \bar{a} , \bar{o} za sekundarno poudarjena e , o .⁸⁹

⁸⁵ L. c., 29, 35.

⁸⁶ N. pr. *prósam* l. c., 29; *prósam* l. c., 62, ipd.

⁸⁷ Literaturo prvih poročil o nazalih glej pri Nahtigal, ČZN XII (1915), 84 in 85. O naravi teh nazalov prim. Tesnière, SR III (1950), 265 sl.

⁸⁸ To je ozemlje od Djekš na severu v jugovzhodni smeri proti Dravi. Sistem je iz Isačenka, RES XV (1955), 55 sl.; XVI (1956), 38 sl. Premalo pa je podatkov, da bi se dalo točno ugotoviti, če je \bar{a} res obravnavan polifonemsko. Tudi glede e in o je premalo podatkov.

⁸⁹ Podrobneje glej pri Isačenko, l. c.

Drugod so še drugačni razvoji. Omeniti je treba še premik cirkumfleksa v ziljščini proti začetku,⁹⁰ kjer novo poudarjeni vokali sovpadajo z refleksi za akutirana *e* in *o* v nezadnjih zlogih. Ti premiki so znani tudi na vzhodu. V ziljščini krajšajo (verjetno pod nemškim vplivom) dolge vokale v zaprtih nezadnjih zlogih.⁹⁰ Od mežiščine na vzhod so izgubljene intonacijske opozicije itd. Predvsem pa je treba omeniti še rezijanščino s skrajnega jugozahodnega roba koroškega osnovnega sistema. Sprva je doživljala povsem koroški razvoj,⁹¹ glede vokalizma skoraj tako kot ziljščina, le sekundarnega akcentskega premika, ki ga ziljščina že pozna, rezijanščina ni izvedla, pač pa še premik cirkumfleksa proti začetku.⁹² Nato je razvila nekaj samostojnih pojavov: poudarjeni ozki *e*-jevski in *o*-jevski vokali (rezijansko ozki, t. j. staroakutirani *ě* in novoakutirana *e* in *o* v vseh pozicijah), a v večjem delu Rezije (razen Bele) tudi dolga *i* in *u* so postali zasopli, vokalna harmonija se je močno razvila, in sicer glede na odprtost (pri rezijansko ozkih *e* in *o*) in zasoplost (pri istih in še pri *i* in *u*), izgubile so se intonacijske opozicije, zdaj tudi že ni več kvantitetnih opozicij.

Najbolj značilni za rezijanščino so zasopli vokali. Fonetično so nekoliko krajši od nezasoplih. Vokalna harmonija pa zdaj že ni več živ pojav in se refleksi že analogično izpodrivajo in prenašajo v drugačne pozicije, kot so utemeljene po vokalni harmoniji. Vokalni sistem je tak:

$$\begin{array}{ccc}
 i & & u \\
 e & & o \\
 \text{e} & & \text{o} \\
 \text{e} & & \text{o} \\
 a & &
 \end{array}
 +
 \begin{array}{cc}
 \text{i} & \text{u} \\
 \text{e} & \text{o}
 \end{array}$$

Enak sistem je tudi v nepoudarjenih zlogih, le da tam ne poznajo dvojnih kvalitete *e*-ja in *o*-ja. Sistem zasoplih vokalov ima samo dve opoziciji: gradualno in labialnostno. *i* in *u* sta torej v razmerju nelabializiran : labializiranemu, *i* in *e* kot visoki : nižjemu (oziroma ožji : širšemu).

Navedeni sistem je z Njive,⁴⁹ *i* in *u* sta refleksa osnovnih *ię* in *uo*, *e* in *o* (ki nista ozka, ampak indiferentna) sta refleksa nazalov, *e* in *o*

⁹⁰ Glej Grafenauer, AfslPh XXVII, 195 sl.

⁹¹ Prim. Nahtigal, ČZN XII (1915), 121; Ramovš, ČJKZ VII (1928), 107 sl., HG VII, 50 sl.

⁹² Glej Bajec, ČJKZ III (1921-22), 40 sl. Težko je reči, ali je ta pojav gene- tično povezan z ziljskim.

pa refleksa v osnovnem sistemu kratkih, a zdaj poudarjenih nazalov (t. j. v osnovnem sistemu kratko poudarjenih in tistih, ki so prišli pod akcent pri premiku cirkumfleksa proti začetku) ter *ì* in *ù*. *ə* iz osnovnega sistema je v tem govoru dal *a*.⁹³ V glavnem enake vokalne sisteme imajo tudi drugi rezijanski govori, le posamezni mlajši razvoji so različni (kot n. pr. pri kratkem *a*, *ə*, na Beli tudi pri zasoplih vokalih: tam dajo *ì* in *ù* zasople *i* in *u*, tam postane zasopel tudi nekdanji *ə*; na Njivi gre pozicijsko ob nazalnih konzonantih *a* > *ɛ*, na Solbici pa v *ā* ipd.).

V začetni fazi je slovenščina imela tudi zlogotvorna *r* in *l*. Zaradi njihovih specifičnih lastnosti jih pri sistemskem razvoju vokalizma nisem sproti upošteval drugače, kot če so se zaradi fonetičnih sprememb razvili v navadne vokale in stopili na posebno mesto v vokalnem sistemu.

Kakšna je natančno bila fonetična realizacija teh *r*, *l* v kasnejših obdobjih, tu ni mogoče ugotavljati. Ponekod se je pred njima razvil še poseben vokalični del, nekak polglasnik, drugod (zlasti na področju s panonskim osnovnim sistemom) pa ne. To, da sta v slovenščini *ə* in *r* tudi samostojna fonema, pa še ni dovolj, da bi mogli *r*, kadar je fonetično realiziran kot *ər*, razdeliti na *ə* + *r*. Slovenski *ər* je bil (in je marsikje še zdaj) enoten fonem — diftong, prav tako diftong kot *ou* ipd. Pač pa *ər* < *r* (kadar ni kot *r* ohranjen) razpade na dva fonema v nepoudarjenih zlogih (o kratko poudarjenih glej spodaj), saj v nepoudarjenih zlogih tudi ni drugih diftongov, ki bi bili enotni fonemi. Dokaz za monofonemskost diftonške skupine *ər* (v starejšem obdobju) je že v tem, da poudarjeni *ə* določeno obdobje ni mogel stati v nezadnjem zlogu (ker se je podaljšal in razvil v *a/e*), medtem ko *ər* lahko stoji; *ə* kot kratek vokal skozi dolgo obdobje ni mogel biti nosilec intonacijskih opozicij, a *ər* jih je vseskozi imel.⁹⁴ Razen tega se je *ə* v diftongu *ər* samosvoje razvijal — pogosto v drugačne glasove kot sicer *ə* v istem govoru. Da tu ne gre, vsaj povsod ne, samo za drugačen pozicijski razvoj, nam dokazuje to, da se n. pr. izglasni praslovanski *-rə*, *-rə*, ki se v slovenščini ne obravnava kot zlogotvorni *r*, ampak s sekundarnim *ə* kot *ə* + *r* (n. pr. v *stəbər* je *ə* + *r* in ne diftong *ər*), navadno razvija drugače (paralelno

⁹³ Tudi *ər* je dal *ar*, kar kaže, da je tukaj *ər* že pred tem razvojem razpadel na *ə* + *r*.

⁹⁴ Prim. podobne ugotovitve pri Škrabcu, JS I, 56—58. Prim. tudi Isačenko, Sele, 41—42.

velja za *l*). Tudi fonetično se *a* v diftongu *ar* večkrat razlikuje od vseh drugih glasov. V dolenskem osnovnem sistemu je zanj pogosto *ar*; tako je v Ambrusu n. pr. *gāri* »garij« : *gāri* »grji«, *žart* »žrd« : *žārt* »žreti« (*a + r* : *ar* : *a + r*; samega *a* ni).

Zaradi navedenih dejstev n. pr. v gorenjščini v sistemu iz Črne ne moremo razstaviti diftonga *ar*, pač pa ga lahko razstavimo v sistemu iz Smlednika, ker tam ni kvantitetnih opozicij. Prav tako ga ni mogoče razstaviti v obeh navedenih dolenskih sistemih. V štajerskih dialektih se je *ar* pogosto razvil v *ar*, čeprav se tam *a* ne razvija v *a*, tako imajo *ar* tudi v obeh navedenih sistemih iz Zibike in Zafosta; toda zdaj je v njih, kot ostali diftongi, razpadel na *a + r*. V panonskem sistemu je še kot *r* ohranjen. V obsoško-idrijskem pa je v obsoškem dialektu ohranjen, v rovtarskem delu pa je, ker so uvedli kračino tudi v nezadnje zloge in izgubili intonacijske opozicije, razpadel na *a + r*, kar nam lepo dokazuje cerkljanščina, ki je potem ta *a* razvila tako kot vsak drug *a* v *o*. Podobne stvari so tudi v beneško-kraškem in koroškem⁹⁵ osnovnem sistemu.

Isto kot za *r* je veljalo sprva za *l*, razlika je v tem, da se je *l* do zdaj povsod razvil v druge glasove. Tisto ozemlje, ki je obdržalo *l* (panonski osnovni sistem), je obdržalo tudi *l* in ga nato razvilo v *u*.⁹⁶ Drugod se je diftong *al* okrog 16. stoletja razvil v *ou*. V nepoudarjenih zlogih (o kratko poudarjenih glej spodaj) je *l* pogosto tedaj že razpadel na *a + l* (prim. pri *r*) in dal potem ob prehodu *l > u* po asimilaciji večinoma *u*, ponekod pa je šel morda direktno *l > u*. Diftong *ou* se je različno vključil v vokalne sisteme: na štajerskem področju je sovpadel s prejšnjim diftongom *ou*, drugod je težko določiti, ali je zavzel svoje posebno mesto v vokalnem sistemu ali je veljal za varianto zdaj enega, zdaj drugega *o*-ja pred *u*. Najbrž se je v različnih krajih to različno obravnavalo. Nadaljnji razvoj tega *ou* je po dialektih različen: na Štajerskem se je razvijal enako kot prejšnji *ou*, bodisi v smeri disimilacije proti *au*, bodisi asimilacije v *o* (gornjesavinjsko) ali *u* (obsotelsko),⁹⁷ ali pa je še ohranjen. Drugod je tudi pogosto še ohranjen (vendar ga moremo večkrat razstaviti na *o + u*), na nekaterih področjih pa se je asimiliriral v *u* (ob-

⁹⁵ Prim. tudi Isačenko, l. c.

⁹⁶ Le sporadično se je včasih pojavil vokalični element pred *l* ali za njim (prim. besede kot *sloza* ipd.).

⁹⁷ Ali je moščanski govor tudi razvil današnji *u* preko *ou* (monoftongizacija drugačnega *ou > u* je verjetno izvedel) ali pa direktno *l > u*, ker ima zdaj tudi *r*, ni mogoče ugotoviti.

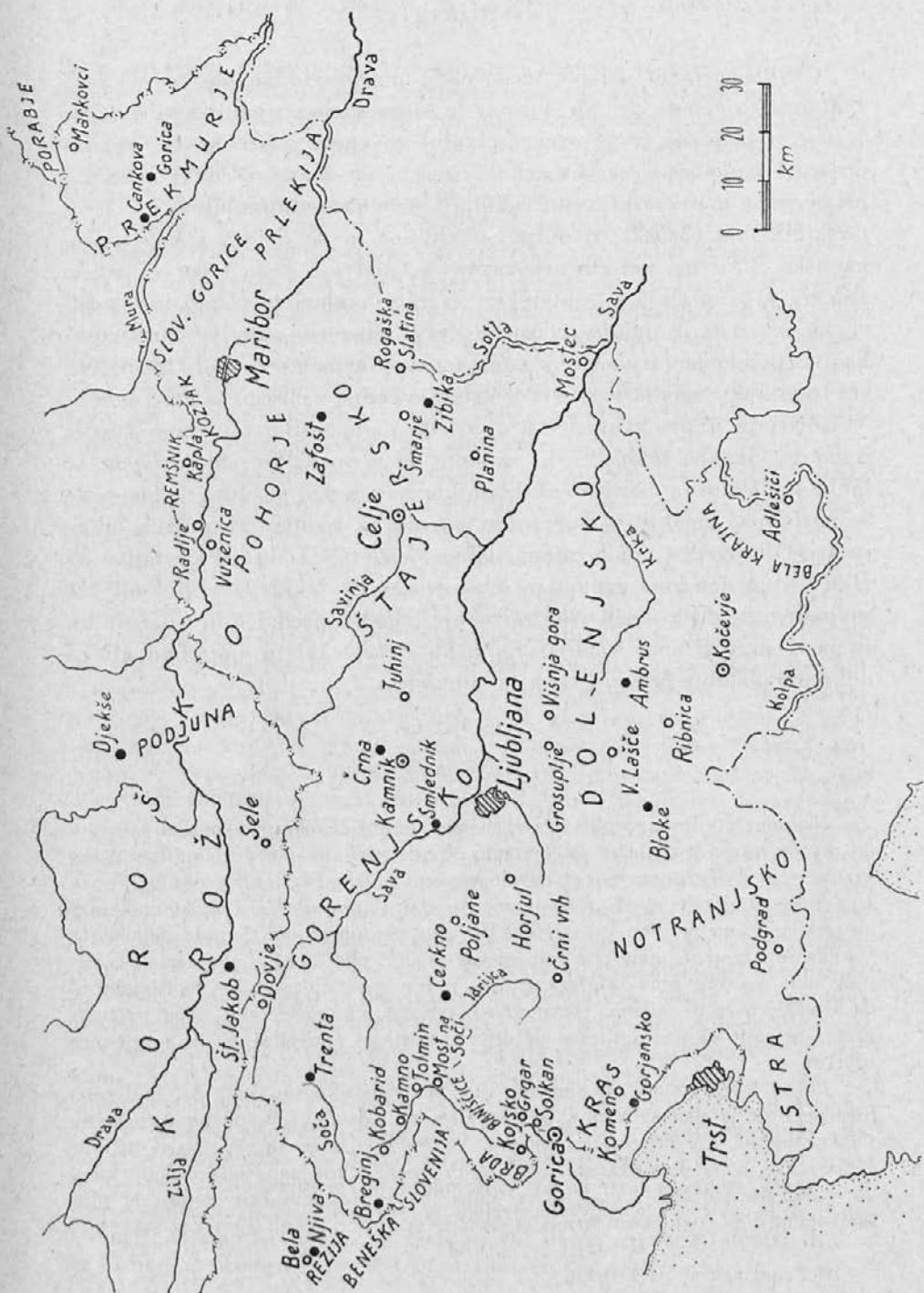
soško, večinoma beneško, deloma kraško, deloma južnonotranjsko), redkeje v o (deloma gorenjsko, lokalno notranjsko).

V kratko poudarjenih zlogih je razvoj pri *r, l* precej kompliciran in po narečjih različen. Včasih kaže, da je v njih tak razvoj, kot bi bil *r, l*, drugič kot bi bil *ř + r, ř + l*, a tretjič, kot da bi se bili podaljšali.

S tem je prikazan razvoj slovenskêga vokalizma seveda samo v glavnih obrisih.⁹⁸ Je še dosti mladih lokalnih razvojev, ki jih tu ni bilo mogoče omenjati, ki pa pripeljejo še do številnih različnih vokalnih sistemov — različnih glede tipologije, predvsem pa glede izvora. Pri današnjih sistemih, kar sem jih navedel, nisem imel namena podati tipologije slovenskih vokalnih sistemov, ampak sem skušal navesti predvsem take, ki bi čimbolj ilustrirali razvoj. Pa vendar so navedeni sistemi tipološko precej različni, saj vsebujejo različno število diferencialnih znakov, so dvorazredni ali trirazredni, trikotni ali kvadratni, deljeni po kvantiteti ali ne, imajo intonacijske opozicije ali ne, zlasti pa vsebujejo različno število vokalov. Na splošno je v njih dolgi vokalizem številnejši od kratkega (oziroma akcentuirani od neakcentuiranega), samo v enem primeru (moščanski govor) je postal kratki vokalizem številnejši od dolgega. Konzonantizma tu nisem obravnaval, vendar bi omenil, da kaže, da v okviru slovenščine ni medsebojne tipološke odvisnosti vokalnih in konzonantskih sistemov.

Če pogledamo tipologijo sistemov v razvoju, pa vidimo, da je največ sprememb nastopilo v številu vokalov in kvantiteti, druge spremembe so redkejše. S fonetičnimi razvoji je včasih prišlo narečno do četverokotnega sistema, toda kaj kmalu se pokaže spet težnja po razvoju v trikotnega. Bolj obstojni so bili trirazredni sistemi (s samostojno opozicijo labializirani : nelabializirani — t.j. sistemi z *ü*), čeprav se v novejšem času tudi to že rado odpravlja. Neodvisno drugo od drugega se odpravljajo kvantitetne in intonacijske opozicije, a akcentsko mesto še nikjer v slovenščini ni vezano na isto pozicijo v vseh besedah.

⁹⁸ Za rekonstrukcijo starejšega stanja sem poleg citiranih del in citiranega gradiva uporabljal tudi gradivo, ki ga ima zbranega Inštitut za slovenski jezik SAZU za SLA (veliko večino ga je zbral dr. T. Logar). Vsi zapisi ter seminarske ali diplomske naloge, ki so jih napravili študentje in sem jih uporabljal, so delali študentje domačini, a zapis je bil z njimi prekontroliran tudi v Inštitutu za slovenski jezik. Kritično sem uporabljal tudi drugo doslej objavljeno dialektološko gradivo.

Ce primerjamo sisteme med seboj, potem vidimo, da so nekateri znatno bogatejši od drugih. Vendar je to res samo s tipološkega stališča. V resnici je jezik, če je preveč izgubil na enem področju, to vsaj indirektno nadomestil na drugem — seveda ne vedno v enaki meri. Če primerjamo n. pr. cerkljanski vokalni sistem s sosodnjim obsoškim (trentarskim), ima obsoški tri dolge vokale več in na dolgih vokalih intonacijske opozicije, kar jih pravzaprav še podvoji. Toda v cerkljanskem sistemu v primerjavi s trentarskim kratko poudarjeni vokali niso pozicijsko omejeni in imajo znatno večjo frekvenco, zato je cerkljanski kratko poudarjeni vokalizem funkcionalno neprimerno bolj izkoriščen kot trentarski. Seveda te stvari ne ostajajo vedno v obsegu samih vokalov. V Górici je n. pr. kvantitetne opozicije nadomestilo povečano število sonantov. Izguba intonacij, ki navadno ni neposredno nadomeščena, se lahko nadomesti z manjšo redukcijo končnic, s tem pa dobi nadomestilo v morfološki strukturi. Nasprotno pa močna redukcija končnic lahko privede do uvedbe novih intonacijskih opozicij.⁹⁹ Toda ker obstoji v jeziku vedno določena redundanca, se je seveda lahko izvršilo tudi več sovpadov, ne da bi jezik reagiral nanje: vendar predaleč to ne more iti, in novi razvoji spet vzpostavijo neko ravnotežje in potrebno ali za določeno obdobje celo preveliko redundanco.

R é s u m é

L'auteur étudie le vocalisme slovène en tant que développement d'un système, ou plutôt, après la division du système unique, en tant que développement des systèmes, et il distingue dans ce développement plusieurs phases caractéristiques. Une telle étude de système nous montre l'évolution de la langue dans une autre dimension et d'une manière bien plus complexe que l'étude de chaque voyelle séparément, mais elle fait encore mieux, elle montre que certaines explications ne sont plus valables, puisqu'il est impossible de les coordonner si on considère le vocalisme comme un système: en outre, elle nous présente toute une série de possibilités pour des explications nouvelles ou du moins plus précises.

Parmi les premiers phénomènes du vocalisme slovène comptent la fermeture de *ě* et la dénasalisation des voyelles nasales dans la partie sud-est du slovène actuel. Ce développement est, au fond, dialectique, du point de vue vieux-slave, mais il représente aussi la première étape dans le développement du vocalisme slovène. L'état actuel dans le sud-est peut être déduit le plus facilement d'un *ě* qui s'est fermé, et dans le nord-ouest d'un *ě* ouvert, mais non

⁹⁹ Prim. zgoraj za Kojsko.

d'une répartition contraire ou d'un \bar{e} refermé commun à toute la Slovénie. Il est donc nécessaire de rallier les reflexes actuels pour \bar{e} long et bref, et une telle explication éclaircit très bien leur rapport réciproque qui a été jusqu'ici incompréhensible. Cette même région du nord-ouest qui a conservé le \bar{e} ouvert a conservé aussi les nasales. Si on considère ces deux phénomènes du point de vue des langues slaves tout entières, on voit qu'ils s'accordent mieux qu'on ne l'a pensé jusqu'ici: le nord-ouest de la Slovénie est donc la troisième région dans le domaine des langues slaves qui a conservé un \bar{e} de qualité ouverte.

Dans la deuxième phase de l'évolution, on voit que la qualité des voyelles dépend en partie déjà de leur quantité, ce qu'on remarque d'abord chez o qui devient dans les systèmes, d'après sa quantité, le pendant de voyelles antérieures diverses: le o long forme en effet un couple avec le \bar{e} long, tandis que le o bref forme, toujours le couple du e bref etymologique. Ce phénomène est caractéristique pour le slovène contre le serbocroate. Dans cette phase on voit déjà diphthonguer les voyelles longues qui sont des reflexes pour \bar{e} et o .

Tandis que jusqu'à cette époque-là, le slovène est resté divisé en deux moitiés, dans la troisième phase le tracé des isoglosses change: si on les compare avec les précédents, on voit que les nouveaux phénomènes occupent des aires entièrement différentes. La partie est se joint à la partie nord, et le sud à l'ouest. Le premier phénomène qui indique ce nouveau tracé des isoglosses est l'allongement des syllabes à accent bref non-finales, qui s'allongent dans le nord plus tard que dans le sud. La théorie sur l'allongement précoce et tardif des syllabes brèves non-finales (allongement de l'ancien accent aigu abrégé et du nouvel accent aigu sur les brèves) ne nous explique seulement les doubles reflexes déjà connus pour \bar{e} dans la zone nord, mais aussi la coïncidence de e à accent circonflexe et de e à accent aigu nouveau dans la région à allongement précoce, la coïncidence de e à accent circonflexe et de \bar{e} toujours long dans les dialectes de la Styrie septentrionale, etc. Si on étudie les phénomènes suivants on voit les isoglosses changer sans cesse, p. ex. dans l'évolution de \bar{a} en a ou en e l'isoglosse se déplace à l'est encore plus vers le sud qu'elle ne l'a fait lors de l'allongement des syllabes à accent bref non-finales, et il s'ensuit une rapide désagrégation du vocalisme et la formation de nouveaux systèmes dialectiques.

A cause des modifications quantitatives et, au sud-est, de la dénasalisation, les systèmes vocaliques se sont compliqués. Il n'est donc nullement surprenant qu'on ait vu apparaître un penchant à la simplification. Un exemple très caractéristique de simplification nous est offert par le sud-est dans le groupe des e brefs. Il y a eu partout dans le sud-est trois e brefs (e , e , e), et ils ont été réduits partout à deux, mais de manière différente selon les régions: dans la région centrale e ($< \bar{e}$) s'est développé en i (mais devant e il s'est développé en e , à cause de l'harmonie vocalique), en Styrie, on a réuni e et e en e , et dans la région pannonienne, tout comme dans le kajkavien, e et e en un même son. Dans ce même temps, on voit apparaître d'autres changements: tandis que diverses diphthongaisons réunissent les dialectes styriens du sud et du nord, le développement $ou > u$ divise les dialectes du centre, et au nord-ouest il y a par endroits probablement déjà la dénasalisation des nasales, etc.

Nous avons obtenu de cette façon un certain nombre de systèmes vocaux de base, développés dans les régions suivantes: Haute-Carniole, Basse-Carniole, Styrie de sud, Styrie de nord, Pannonie, vallée de la Soča—Idrija, Vénétie—Karst, Carinthie (la longueur de l'étude étant limitée, j'ai dû renoncer à l'Istrie, à la Prlekija et à la Carniole-Blanche de sud avec les bords de la Kolpa où il s'agit soit de régions mixtes, soit de systèmes qui peuvent être interprétés de manière diverse — et toutes ces régions se trouvent à la frontière du territoire slovène). Ces systèmes de base pourraient être datés avec quelque certitude aux environs de la première moitié du XIVe siècle.

Les nouveaux phénomènes qui se sont développés assez indépendamment des frontières de ces systèmes de base continuent à diviser les systèmes vocaux. Bien entendu il y avait encore en ce temps-là des innovations qui s'étendaient sur un vaste territoire, ou qui concernaient presque toute la Slovénie. Ces innovations ont touché les systèmes vocaux déjà différenciés des dialectes, c'est pourquoi les résultats qu'une même cause a produits dans les divers dialectes peuvent être très variés.

Un des plus caractéristiques phénomènes nouveaux est la réduction vocale moderne, dont l'apparition marque la quatrième phase dans le développement du vocalisme slovène. Dans cette période les voyelles brèves présentent une tendance d'affaiblissement qui apparaît sous des formes diverses, selon qu'elles sont accentuées ou non. Simultanément, l'accent commence à quitter la syllabe finale: souvent si celle-ci est brève, plus rarement si elle est longue (décroissante). Cette quatrième phase est plus ou moins développée encore presque partout sur le territoire slovène, bien que son développement fût allé, selon les dialectes, plus ou moins loin et qu'il eût pris des directions variées.

Dans la cinquième phase, qui existe seulement dans les dialectes, les voyelles à accent bref commencent à s'allonger, quelle que soit leur position. Le vocalisme n'est donc plus soit long soit bref, il est ou accentué ou bien non accentué.

A partir des systèmes de base, l'auteur développe certains systèmes jusqu'à l'état actuel, tandis que le développement des autres est seulement indiqué. Quand il cite des systèmes actuels, il n'a pas l'intention de présenter une typologie des systèmes vocaux slovènes, mais d'illustrer le mieux possible leur développement. Ils sont pourtant assez différents, sous l'aspect typologique, car ils varient beaucoup par le nombre de leurs signes de différenciation, ils peuvent être à deux ou à trois classes, triangulaires ou quadrilatéraux, divisés d'après la quantité ou non, ils possèdent des oppositions d'intonation ou non, et ils contiennent surtout un nombre différent de voyelles.